

Történelem

A szervezett alapfokú iparostanonc-oktatás kialakulásának első szakasza Magyarországon (1778-1849)

MAROSVÁRI ATTILA

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

A magyar gazdaság alakulását a XVII. század végétől (de bizonyos területeken már korábbról is) a Habsburg gazdaságpolitika határozta meg. A Habsburg-birodalom, amelynek része lett Magyarország, magán viselte Európa nyugati és közép-keleti régióinak sajátosságait, mintegy átmenetet képezett közöttük. Ez főként abban nyilvánult meg, hogy míg a Lajtától nyugatra eső területeken a tőkés gazdálkodás nyugat-európai útjának egyes jegyei érvényesültek, addig a Lajtától keletre eső területeken a feudális viszonyok megmerevedése, azaz egyfelől a roboton alapuló gazdálkodás szerepének megnövekedése, másfelől az iparfejlődés és a polgárosodás megrekedése, illetve időbeli elkészsége, sőt némely vonatkozásban eltorzulása volt a jellemző.¹ Éppen ez a felemás jelleg okozta, hogy a birodalom gazdasága a fejlettebb és dinamikusabb nyugat-európai országokéhoz képest lemaradt, másodrendűvé vált. A versenyképesség visszaszerzése érdekében ezért egy kormányszintről kezdeményezett erőteljes iparosító politikára, egyben a gazdaság modernizálására volt szükség. A XVIII. századi merkantilizmus nagy fölismerése ez: a felvilágosodott abszolutizmus modernizációs gazdaságpolitikája elsődlegesen e cél elérése érdekében funkcionált. Ennek hatása a század közepétől Magyarországon is érezhetővé vált, noha éppen azért, mert a bécsi udvar a merkantilizmus elveiből következően mindenkor összbirodalmi érdekeket vett figyelembe, nem mindig esett egybe a magyar gazdaság lokális érdekeivel.²

A Habsburg fölzárkózási politikát nemcsak az ipart támogató és védő törvények jelentették³, hanem a szervezett és ugyancsak Bécsből kezdeményezett szakoktatás megteremtése is. Ennek részeként – Mária Terézia közoktatási programja végrehajtásával párhuzamosan – osztrák mintára, Johann Felbiger iskolakoncepciója alapján⁴ indult meg Magyarországon is az iparoktatás intézményrendszerének kiépülése.

¹ Vö. Kosáry Domokos 1987. 7-19., Berend T. Iván - Ránki György 1976. 17-26., Szűcs Jenő - Hanák Péter 1986. 14-25.

² Ember Győző - Heckenast Gusztáv (főszerk.) 1989. I. 501-507., Heckenast Gusztáv 1973. 188-207., Heckenast Gusztáv 1974. 502-506.

³ Lásd pl. a magyarországi iparfejlesztést segítő 1723. évi CXVII. törvényt, vagy Mária Terézia 1754-es vámrendeletét, illetve a protekcionista gazdaságpolitika egyéb megnyilvánulásait.

⁴ Felbiger működéséről lásd: Lajos Mária 1917., A népoktatás egészét érintő reformokról: Horváth Márton (Szerk.) 1988. 175-180., Kosáry Domokos 1983. 455-461., Mészáros István 1981/a. 632-667., Mészáros István 1984. 19-88.

1. Az inasoktatás intézményrendszerének kiépülése Mária Terézia és II. József uralkodása idején

Az állami iparoktatás megteremtésének első magyarországi nyomai az 1770-es évek elejére datálhatók. Mária Teréziának 1774. január 25-én a magyar udvari kancelláriához intézett utasításában, amelyben a magyarországi elemi, közép- és felsőiskolákkal kapcsolatos fölmérések elvégzését rendelte el, már írásban is megfogalmazódott az újszerű elgondolás: "... szándékom oda irányul – hangsúlyozta az uralkodó –, hogy a polgár jobb kiképzését nyerjen azon ismeretekben, melyek a kézimesterségekhez és a művészetekhez szükségesek."⁵ E szándéknyilatkozat ellenére a magyarországi iskolarendszert újjászervező 1777-es Ratio Educationisban nem történt meg sem az inasoktatás önállóságának deklarálása, sem pedig különállása szükségességének elismerése. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy az inasok oktatása nem iskolai keretek között történt, hanem a céhekben, illetve a céhes mesterek műhelyeiben. A csupán iskolaszervezeti kérdésekkel foglalkozó Ratio Educationis készítői így nem is tekintették feladatuknak a tanoncoktatás szabályozását. Mivel a tanoncképzés az állami oktatáspolitikai szempontjából is az ipar és az oktatás határterületén helyezkedett el, megítélése évtizedeken keresztül ambivalens maradt. A gazdáltság nemcsak a később létrejövő intézmények funkcióinak tisztázatlanságában nyilvánult meg, hanem kihatott a tanoncoktatás egész menetére, színvonalára, s nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az iparosoknak az állami tanoncképzéssel szembeni ellenérzései elmélyüljenek, meggyökeresedjenek.

A Ratio – az imént említett okok miatt – csupán érintőlegesen, az iskolarendszer egyik alapszintjét jelentő városi anyanyelvi iskolák kapcsán szól azokról az ismeretekről (számтан, mértan, természettan, szabadkézi rajz) és készségekről, "amelyek azok számára szükségesek, akik nem mennek át majd a latin iskolába", azaz az iskolai tanulást e szinten befejezőkről, köztük az iparos- és kereskedőtanoncok oktatásáról.⁶ A rajzoktatást – általánosságban – a rendelet 50. §-a az "elsőrendű nép-, azaz nemzeti iskolák" esetében (Mészáros István újabb terminusával ezek a kiemelt anyanyelvi iskolák, másként normaiskolák) írta elő a rajztanítók alkalmazásának megkövetelésével.⁷ Ezek az iskolák azonban elsősorban a leendő tanítók képzését szolgáló gyakorló iskolák voltak⁸, amelyek szervezését a Ratio Educationis is csupán tankerületenként tartotta szükségesnek, így az itt tanulók rajzoktatása egyáltalán nem vállalhatta fel és nem is pótolhatta a tanoncoktatás egészét. A rendelet kimondja ugyan, hogy a rajzot a többi népiskolában is tanítani fogják⁹, de az oktatást a rendes tanítókra bízta, így valószínűleg nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy az akkori népiskolai rajzoktatás a legtöbb helyütt nem biztosíthatta az oda járó tanoncok számára a rajzbeli szakismeretek megtanítását. Ennek ellenére a magyarországi rajzoktatás intézményesítését az elkövetkező években a Ratio Educationisban körvonalazott nemzeti iskolák, illetőleg az azok részeként kialakított rajziskolák oldották meg.

Ebben az időben azonban már működtek – jobbára helyi kezdeményezésből – ilyen, elsősorban a tanoncok rajzoktatását biztosító iskolák vagy tanfolyamok. Ennek terhé leginkább a reáloktatás terén különösen fontos szerepet betöltő piaristák vállalták

⁵ Szerényi József 1897. 16-17. vö.: Fináczy Ernő 1902. II. 94-96.

⁶ Mészáros István 1981/b. 71., lásd még uo. 19.

⁷ Ugyanott, 44-45., Friml Aladár 1913. 66-67.

⁸ Mészáros István. 1981/b. 44. és 72., Friml Aladár. 1913. 66. és 95.

⁹ Mészáros István 1981/b. 45., Friml Aladár 1913. 67.

magukra. Az általuk vezetett, Mária Terézia által 1763-ban alapított, s sajnos csak rövid ideig működő szempei collegium oeconomicumban igen magas szintű szakképzés folyt. Az intézmény hallgatói többek között aritmetikát, közgazdaságtant és geometriát (ezen belül mechanikát, trigonometriát, geodéziát stb.) tanultak, továbbá rajzoktatásban részesültek. Hasonló iskola működött Tallóson, Tatán és Vácon is.¹⁰ Ezekben az iskolákban természetesen nem inasoktatás, hanem elsősorban mérnökképzés folyt, de tudjuk, hogy a rend kimondottan iparostanoncok számára is szervezett tanfolyamokat. A piaristák iskolái mellett az 1770-es évek első felétől az országban több helyütt tettek lépéseket ilyen jellegű képzést nyújtó iskolák szervezése érdekében. Szeged város tanácsa például már 1774-ben elrendelte: "a mesteremberek ünnep- és vásárnapokon a negyedik rajzbeli nemzeti iskolába legalább egy órai tanításra elküldjék"¹¹, de van nyoma annak, hogy ilyen oktatás Budán, Pozsonyban, Győrött, Pécsen és más városokban is folyt az 1770-es években.¹²

Az első államilag fölállított, s "pedagógiai irányelvek szerint" működő rajziskola, a Schola Graphidis 1778-ban nyílt meg Budán. Az iskola első tanítójának, Walter Ignác "itteni tanító és akadémiai rajzolónak" 1778. április 18-án kelt kinevezési okiratából értesülhetünk nemcsak az iskolai céljairól, a létrehozás körülményeiről, hanem a tanító feladatairól is: "... Ő szent Felsege az egész magyar királyság és kapcsolt részeinek kiváló javára és hasznára valónak tartja a mesterségek és külömb' fajú mivességek honbéli helyesb' rendezését és naprul napra való tökéletesbítését az állandó nevelési rend' [ti. a Ratio Educationis] alapján, amely szerént az elemi Iskolákhoz az ugy nevezett rajz' Iskolák is bevezetendők, különössen az mester emberek és kézmivesek számára, elhatározá, hogy a budai elemi fő Tanodának is, minthogy ez a város a szomszédos Pesth városával együtt mintegy az ország szívében fekszik, a mester emberek és kézmivesek által az egész Magyarország területéről mindenünnen könnyen megközelíthető, a közjó javára felállítandja a rajz' Iskolát, [...] Ezen rendkívüli tan'tárgy számára naponta 2 óra jelöltetik ki, nyáron 7-9-ig, télen pedig este 6-8-ig, amely megszabott iskola időt a legpontosabban kell néki a rajzoktatásra fordíttatni. Az is az ő feladata leendő, hogy az Iskola látogatóit időnként saját műhelyükben fel keresse, ott munkálataikat bírálát tárgyává tegye, és hogy nékik mindennemű hasznos utasításokat adjon. Az ő gondjára és felügyelete alá helyeztetik a Pesth-en fel állítandó rajz Iskola is." ¹³

A budai rajziskola alapítólevele nemcsak azért jelentős, mert az állam által Magyarországon elsőként létrehozott szakoktatást nyújtó intézmény megszületését dokumentálja, hanem azért is, mert az elemi iskolákhoz kapcsolódó "ugy nevezett rajz'iskolák" létrehívásával hosszú távra kijelölte a szakképzés irányát és meghatározta az oktatás színtereit: részben az elemi műveltséget adó nemzeti (elemi) iskolákat, részben pedig – nem kötelező jelleggel – a szakismeretek elsajátítása szempontjából hasznos rajziskolákat. Az elkövetkező években számos városban, így 1778-ban Nagyváradon, 1779-ben Győrött és Sopronban, 1780-ban Vácott, 1781-ben pedig Kassán és Kolozsvárott nyílt ilyen, a mestereknél folyó tanoncképzést kiegészítő rajziskola.¹⁴

¹⁰ Zelovich Kornél 1922. 28-34. A piarista építészeti rajzoktatásról lásd: Mojzer Miklós 1957. 103-118.

¹¹ Sztérényi József 1897. 17., A szegedi rajziskola működéséről lásd: Bábitzky Ede 1967. 348-350.

¹² Sztérényi József 1897. 18.

¹³ A dokumentumot közli: Rajzoktatás. 1941. 7. 58-59.

¹⁴ Sztérényi József 1897. 20-21., Pálos Ede 1907/b. 503-509., Bíró Béla 1943. 391-397.

A rajziskolák a kor sajátos intézményei voltak. Valójában az odajáró tanulókat sem életkoruk, sem társadalmi hovatartozásuk, sem pedig leendő, vagy már gyakorlott hivatásuk nem kötötte össze, csupán az, hogy valamennyien rajzot kívántak tanulni. A hallgatók összetétele éppen ezért rendkívül heterogén volt: iparosinasoktól ügyvédekig, mérnököktől a festészet és a szépművészetek iránt érdeklődő nemesekig terjedően a legváltozatosabb összetételű közönség látogatta a rajziskola foglalkozásait. A szó szoros értelmében nem folyt itt szakképzés, a résztvevők elsősorban ún. rajzminták alapján kézügyességüket és esztétikai érzéküket fejleszthették. Emellett persze aritmetikai és geometriai ismeretekre is szert tehetek, de a hangsúly nem az elméleti oktatáson, hanem a gyakorlati képzésen volt.

A közgyűjteményekben megőrzött korabeli munkák jól mutatják, hogy a rajziskolákban elsősorban építészeti és díszítőművészeti munkák készültek. A szabadkézi rajzok mellett szerkesztett, mértani előismereteket föltételező munkákat is találhatunk. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy az itt folyó oktatás kétségtelenül fejlesztette az ide járó hallgatók szépérzékét, rajzkészségét, amellyel, hogy elsajátította velük a rajzolás elméleti alapfogalmait is.

A rajziskolákba járó inasok közül elsősorban az építőmestereknél tanonckodók hasznosíthatók az ott szerzett ismereteket, ugyanakkor a geometriai és aritmetikai alapismereteken kívül alig nyújtott hasznosítható szaktudást más iparágak tekintetében. Igaz, a XIX. század első évtizedeiben történtek kísérletek arra, hogy a rajziskolákat a szakrajz irányába is nyissák, de ezek ebben az időben alig vezettek eredményre. Döntő oka ennek az érdektelenség volt. A mesterek, akiknél a tanoncok szakképzése folyt, úgy tekintették, hogy ők maradéktalanul biztosítani tudják szakmájuk alapfogásainak megtanítását, ezért nézetük szerint a rajziskolák fölösleges időtöltést jelentettek inasaik számára. Voltak persze olyan mesterek is, akik fölismerték ezeknek az iskoláknak az elméleti ismeretek továbbításán túl meglévő óriási jelentőségét, azt tudniillik, hogy a szépérzék és kézügyesség fejlesztése mellett önfegyelemre, pontosságra és minőségi munkára nevelt. Az iskola hasznossága elsősorban tehát nem közvetlenül, hanem közvetve érvényesült, s e tekintetben valamennyi szakma tanulói számára értékes tapasztalatokat adott. Kétségtelen ezért, hogy – a mesterek többségének ellenállása dacára – a rajziskolák hálózatának kiépítése az állami tanoncoktatási rendszer megeremtésének fontos lépése volt, s eredményessége ha nem is látványosan, de hosszabb távon mindenképpen megmutatkozott.

A budai rajziskola felállításával párhuzamosan, szintén 1778-ban, a Ratio Educationis népiskolai rendelkezéseit kiegészítő ún. Budai népoktatási tervzetben körvonalazódott az addig iskolát nem végzett inasok és segédek általános oktatásának megoldása is. A tervzet a városi népiskolák köteleességévé tette a 20 év alatti céhes inasok és legények vasárnap délutáni oktatását, egyben kijelölte az elvégzendő feladatokat is: a népiskolai tanítóknak részben a számukra szükséges írásbeliség példáit, részben pedig a foglalkozásuk kapcsán előforduló számolási tudnivalókat gyakoroltatták és sajátították el velük.¹⁵ Ez az intézkedés már – a rajztanítás mellett – a szakmaelsajátítás elméleti megalapozását szolgálta, s ezzel évtizedekre meghatározta a tanoncoktatás egészének metódusát. A szakmai ismereteket a céhes keretek között, az őket foglalkoztató mesterektől a munkafolyamat résztvevőiként sajátították el¹⁶, emellett vásár- és ünnepnapokon elméleti órákon vettek részt, részben rajz-, részben elméleti (írás, olvasás,

¹⁵ Mészáros István 1984. 43.

¹⁶ Erről részletesen lásd: Mészáros István 1965., Richter M. István 1941., Dóka Klára 1972.

számlolás) oktatásban részesültek. Ez utóbbi tanfolyamra azok jártak, akik mindennapi elemi iskolát nem végeztek.

A rajzoktatás intézményesítése mellett történt egyéb, de nem állami kezdeményezés is a szakoktatás újszerű szervezeti keretének megteremtése érdekében. Így nem hagyható említés nélkül Tessedik Sámuel szarvasi evangélikus lelkész Gyakorlati Gazdasági Szorgalmatossági Iskolája. A "Schola Industriális" "A tanulók közvetlen szemlélete és személyes munkája alapján" elsősorban azt a célt szolgálta, hogy az önálló gazdálkodáshoz, többek között az iparúzéshez szükséges elméleti és gyakorlati praktikumokat elsajátíttassa tanítványaival. Újszerű nevelési elgondolásaival és a megvalósított eredményeivel (pl. a műhelyoktatás bevezetése) együtt is Tessedik kezdeményezése csupán színezte ekkor a szakoktatás képét, alapvetően befolyásolni nem tudta azt¹⁷. A tanoncképzés irányát továbbra is a budai rajziskola alapítólevelében vázolt elképzelés jelölte ki.

A Mária Terézia uralkodása végén életrehívott vasárnapi rajziskolák szervezését és látogatását II. József tette kötelezővé 1783-ban. "Némely elemi iskolában már eddig is részesültek a művészek és iparosok tanonczai vasárnaponkint rajzoktatásban. Óhajtandó, hogy e gyakorlat minél általánosabb legyen s hogy a tanonczoknak is, kik hétközben el vannak foglalva, megadassék az alkalom a rajztanulásra" – hangsúlyozta a "Normális (nemzeti) iskolák rajzoktatása ügyében" kiadott rendelet¹⁸, miután a következőképpen fogalmazta meg az oktatás célkitűzéseit: "Tekintve az elemi iskola általános célját s azt, hogy ezen iskola főkép a gyakorlati életpályákra, gazdaságra, iparra készít elő, a rajzitanításnál is e célzt kell szem előtt tartani. [...] egy iparos eleget tud, ha arról, a mi foglalkozásához tartozik, a papíron egyszerű vonásokkal képet alkotni képes, melyet más is megért."¹⁹ II. József rendelete részletesen szabályozta a tanítás anyagát, előírta az oktatás eszközeit, módszereit, s kimondta, amit a Helytartótanács 1786. június 6-i rendeletében nyomatékosan meg is erősített: "Mindazon iparos-inasok, kik iparáguk tökélyesbítését a rajzművészet által nyerhetik el, csak az esetben lehetnek segédekké, ha hiteles bizonyítvánnyal igazolják, hogy a rajziskolát legalább egy éven át ünnep- és vasárnapokon szorgalmasan látogatták."²⁰ Ez az intézkedés összefüggésben volt a nemzeti iskolák reformjával. Az 1780-as évek elején ugyanis szétválasztották az addig egységesen működő nemzeti iskolák osztályait. Az első közös osztály után (írni-olvasni tudás) míg a továbbtanulók két évi latin grammatikai tanulást követően a latin iskolába léptek, addig a tovább nem tanulók nem tanultak latint, ehelyett azonban mind nagyobb szerepet kapott oktatásukban a rajz²¹. Ennek a nemzeti iskolai rajzoktatásnak a szabályozása történt meg az 1783-as rendeletben. Ennek értelmében az inasok vasár- és ünnepnapokon jártak iskolába, a rendes hétközi tanítási napokon pedig a nemzeti iskolák tanulói részesülhettek rajzoktatásban. Míg korábban csak a IV. osztály tanulóinak volt előírva a rajz, az 1783-as rendelet a III. osztályosokra is kiterjesztette e tárgy tanulását.²²

¹⁷ Részletesen Tessedik tevékenységéről: Tóth Lajos 1980.

¹⁸ Szövegét először közli: Ruby Miroszláv 1894. 19-26., megtalálható még: Szerényi József 1897. 22-29., Szinte Gábor. 1898-1900. 32-37.

¹⁹ Ruby Miroszláv 1894. 20.

²⁰ Lásd: Szerényi József 1897. 29.

²¹ Mészáros István 1984. 68-69. Joggal írhatta ezért a nemzeti iskoláról Wályi K. András 1788-ban: "Just ad a' Nemzeti Oskolákban való tanulás a' Deák Oskolákba hátravetés nélkül tartozó be-vételre is, sőt a' közelebb el-folyt Királyi Parantsolatok szerént a' kézi Mesterségekre való jutáshoz is útát nyit a' Nemzeti tanítás." in.: Wályi K. András 1788. 28-29.

²² Ruby Miroszláv 1894. 23.

A Prónay Gábor pozsonyi tankerületi főigazgató javaslatára kiadott 1786-os helytartótanácsi rendelet, amely természetesen csak azokra a városokra vonatkozott, ahol működtek nemzeti iskolák, felsorolta a bizonyítvány bemutatásához kötött 22 foglalkozást is²³. Prónay szerepe azonban nemcsak emiatt jelentős a magyarországi iparoktatás történetében. Ő volt az első, aki megfogalmazta az ipari munkaiskola (Industrialschule) fölállításának szükségességét. Kezdeményezése sikertelennek bizonyult, de az 1788-ban létrehozott pesti női szövőiskola az ő elgondolásainak szellemében született meg²⁴.

2. A tanoncoktatás eredményei és hiányosságai a XIX. század első évtizedeiben

Az 1783-as rendeletben rögzített rajzoktatási szisztéma – a Helytartótanács erélyes intézkedései ellenére – nem működött hatékonyan, még akkor sem, ha a rajziskolák száma Magyarországon az 1790-es évekre 18-ra emelkedett.²⁵ Ennek okai nagyon szerteágazóak voltak. Következett részben a rendelet végrehajtásának hiányosságaiból, pl. abból, hogy az első években nem tudták előteremteni az oktatás tárgyi feltételeit, elsősorban a megfelelő rajzminták hiányoztak. Ezeket főként Bécsből pótolták, s csak az 1800-as évek elejére érték el, hogy valamennyi iskolában megfelelő minőségű és összetételű segédanyag álljon rendelkezésre²⁶. Gondot okozott a tanfolyamra járó eltérő előképzettségű és fölkészültségű tanulók differenciálása is. Az 1783-as rendelet 8. §-a utal ugyan a tananyagbeosztás részletezésekor a tanulók képzettség szerinti megkülönböztetésére²⁷, de ez – különösen a vasárnapi tanonc-rajzoktatás esetében – nem vált mérvadóvá, a tanulókat, főként alacsony számuk miatt, nem választották szét. A Helytartótanács ezért 1795. április 6-án egy újabb javaslatot terjesztett a magyar kancellária elé, amelyet az április 20-án kelt leiratában meg is erősített. Eszerint a rajziskolákban három osztályra bontották a tanulókat. Az első osztályba sorolták azokat, akiknek a rajzolás elemi ismereteit kellett elsajátítaniuk. A II. osztályba azokat az iparosokat osztották, akiknek mérővesszővel kell dolgozniuk, a III. osztályba pedig azokat az első osztályt végzett tanulókat helyezték, akik architektonikai tekintetben kívánták magukat képezni. Ez az új rendszer tehát alapvetően ketté osztotta a tanulókat, az elemi rajzismeretek elsajátítása után egyik részüknek főként iparrajz, a másik részüknek pedig díszítményrajz oktatását írta elő. Változtattak a mintarajz értékelésének 1783-as gyakorlatán is, ettől kezdve a rajzok bírálatát a tankerületi főigazgatók és a tanulmányi bizottságok végezték²⁸. A rajzoktatás új rendszere azonban felemás módon valósult meg. Míg a III. osztály díszítményrajz tanítása többé-kevésbé eredményesen funkcionált, a II. osztályos iparrajzoktatás nem vált gyakorlattá, hanem az itt folyó munka a szakszerűség helyett magasabb szinten ugyan, de mégis az I. osztályra építő általános képzés irányába tolódott el²⁹.

A legnagyobb gondot kétségkívül a rajziskolák gyér látogatottsága okozta. Ez abból adódott, hogy sem a városok, sem a céhek nem támogatták ezeket az iskolákat, érdek-

²³ Sztérényi József 1897. 29-30.

²⁴ Iványi Béla 1906/a. 74-78., Vig Albert 1932. 99-101.

²⁵ Szabolcsi Hedvig 1972. 49.

²⁶ Sztérényi József 1897. 34-36.

²⁷ Ruby Miroszláv 1894. 24-25.

²⁸ Iványi Béla 1906/b. 294-296.

²⁹ Ugyanott, 329.

telenek voltak fönntartásukban. Az iskolalátogatás kötelezővé tétele csak azoknak a céhes mestereknek az ellenállását növelte, akik mesteri jogaik és céhprivilegiumaik csorbítását látták az állami intézkedésben. Nem véletlenül írta Révai Miklós, a győri nemzeti rajziskola 1787-ben kinevezett tanára: "Az előtt se jártak örömet a' Mesterséget űző Inasok, mivel Ujság volt, 's minden Ujságnak pedig vagynak egyideig elég nehézségei, míg halkal békességes türéssel és szorgalommal megmutatódik annak jósága és haszna." ³⁰ Révai jogosan lehetett kedvetlen, hiszen jelentéseiből pontosan tudjuk: a győri inasok és segédek töredéke látogatta vasárnapi rajztanfolyamát. Itt, ahol már az 1777-es városi összeírás adatai szerint is 647 legényt és 176 inas élt ³¹, Révai 1788. július 15-én kelt kimutatásában 8 legényt és 22 inast, az 1789-90-es tanév első félévéről szóló jelentésben pedig csupán 7 legényt és 10 inast tudott megnevezni, akik a rajzóráira jártak ³², s ezek az arányok az elkövetkező években sem módosultak. "Szomorú állapot volt kivált az első hónapokban Oskolat tartani. Tsekélyen jártak a Tanítványok" – állapította meg Révai Miklós az 1791-92. évről írt jelentésében ³³.

Az iskolalátogatás hiányosságai természetesen országszerte tapasztalhatók voltak. Sopronban pl. Bernácshy igazgató 1788-ban Révaihoz hasonlóan arról panaszkodott, hogy csak 6-7 tanonc jár az iskolába ³⁴, de Szegeden is, ahol ugyan csak 1799-ben nyílt meg "harangzúgás, kürtök harsonája és más ünnepélyességek közt" a rajziskola, 1789-ben a nemzeti iskolának mindössze 8 tanulója volt, sőt a következő 2 évben az érdektelenség miatt az intézményt zárva is kellett tartani ³⁵. Az 1789-ben megnyitott székesfehérvári rajziskola olyannyira nem vált népszerűvé, hogy rendszeresen három-négy tanítvánnyal működött, s a városi hatóság többször síkra szállt az iskola megszüntetése mellett, mivel az "semmi hasznát nem hozott" ³⁶. Az 1786-ban föllállított pécsi rajziskolában sem jobb a helyzet: az 1790-91-es tanévben mindössze 2, a következő évben csupán 7 tanonc látogatta az órákat. A következő néhány évben a városi tanács erélyes intézkedései hatására nőtt ugyan a számuk, de a 20 főt így sem haladta meg, annak ellenére, hogy a céhes mesterek részéről itt koránt sem volt olyan ellenállás az inas-rajzoktatással szemben, mint adataink szerint más városokban ez tapasztalható volt ³⁷.

A Helytartótanács ezen az áldatlan helyzeten 1792. február 17-én kiadott rendeletével kívánt változtatni. Ebben utasította a városi tanácsokat, hogy a tanoncokat a negyedik osztály és a rajziskola látogatására szorítsák, s főként a mestereket és a szülőket ösztönözzék kötelelességeik teljesítésére ³⁸. A rendelet azonban alig járt kézzel fogható eredménnyel. Nem véletlen, hogy a kassai tankerület főigazgatója 1792-93. évi első jelentésében már retorziókat sürgetett a Helytartótanácsnál az iskolába nem járó inasok mestereivel szemben ³⁹. A tankerületi főigazgatók ezt az igényt erősítő jelzései az uralkodót újabb e tárggyal foglalkozó rendelet kiadására ösztönözték. Az 1795. július 5-én kelt rendelet megismételte a korábban kialakult tanoncoktatási szisztéma fő elemeit. Eszerint: 1. inas nem lehet senki, aki nem tudja fölmutatni a nemzeti iskola IV.

³⁰ Révai előterjesztését közli: Pálos Ede 1907/a. 150-151.

³¹ Thirring Gusztáv 1898. 31.

³² Bély Vince 1930. 6.

³³ Ugyanott 7.

³⁴ Verbényi László 1940. 16.

³⁵ Reizner János 1900. III. 268-269.

³⁶ Kállay István 1987. 13.

³⁷ Kopasz Gábor 1978. 373-375.

³⁸ Veszélka László 1938. 121.

³⁹ Iványi Béla 1906/c. 426.

osztályáról, valamint a rajztanoda egy esztendei eredményes látogatásáról szóló bizonyítványát; 2. egy inas sem lehet segéd, akinek nincs bizonyítványa a rajziskoláról; 3. azokat az inasokat, akik nem tudnak írni-olvasni, vasárnapi ismétlő iskolába kell küldeni⁴⁰. A tanoncok oktatása tehát továbbra is két külön területen folyt, egyrészt az elemi alapismereteket adó nemzeti iskolában, vagy akik ezt nem végezték el, a vasárnapi ismétlőiskolákban, másrészt az általános rajzismereteket adó rajziskolákban, vasár- vagy ünnepnapokon folyó tanítással. Az 1795-ös rendelet azonban két lényeges elemmel bővítette az iskoláztatás addigi gyakorlatát. Részben azzal, hogy – a tankerületi főigazgatók egybehangzó javaslata alapján⁴¹ – pénzbüntetést helyezett kilátásba az inasokat nem iskoláztató mesterekkel szemben, részben pedig azzal, hogy a rajziskolákkal nem rendelkező helyeken lakó inasokat is kötelezte a rajziskolák látogatására. A rendelet szerint ezt az inasoknak vándoridejükbe kellett illeszteni. Ezzel gyakorlatilag teljessé vált a rajzoktatásra kötelezett iparostanoncok köre, s ettől kezdve nem lehetett kibúvó a tanulás alól a helyi rajziskola hiánya.

A kényszerintézkedések bevezetése ellenére mégsem következett be lényeges javulás a tanoncoktatásban. A céhes viszonyok között tevékenykedő mesterek ugyanis továbbra sem váltak érdekelttöbbé sem a csupán elméleti ismereteket közvetítő vasárnapi iskoláztatás, sem pedig az iparüzésben közvetlenül nem hasznosítható rajzoktatás támogatásában, működtetésében. Mivel az inasok és legények szakképzését ezután is a mesterek biztosították, az oktatás egyéb – állami – formái a céhes iparoktatás keretein kívülre szorultak. A céhek számára ugyanis a helyi piac biztonsága, a kereslet és a kínálat kiegyensúlyozottsága semmiféle külső (állami) beavatkozást nem tett sem szükségessé, sem indokolttá, amely a képzés hagyományos, a céhek elvárása szerint funkcionáló menetét befolyásolta volna. Aligha véletlen ezért, hogy az iparoktatás hosszú időre megrekedt az 1780-as években kialakult keretek között, s e téren nem történt lényeges előrelépés a XIX. század első évtizedeiben sem.

Pedig az iskoláztatás továbbra is meglévő hiányosságai bőven adtak volna okot hathatós állami intézkedések megtételére. Az iskolákat ugyanis a pénzbüntetés ellenére ezekben az években is alig látogatták az iparosinasok. Pesten pl. az 1807-ben összeírt 12 kőművesmester 116 inasa közül 1806-ban 4, 1807-ben 8, 1808-ban 15, 1814-ben 22, 1817-ben ismét csak 4 járt rajziskolába⁴². De nem volt kedvezőbb a helyzet máshol sem. Így Sopronban, ahol az 1777-es városi összeírás már 351 legényt és 156 inast említ, 1796-ban csupán 58, 1802-ben 38, 1803-ban 32 és 1806-ban is csak 33 a rajzot tanuló tanoncok száma⁴³. Rendkívül alacsony volt a pécsi rajziskolába járó tanoncok és segédek száma is, 1795 előtt alig haladta meg évenként a 20-at. Az 1795-ös rendelkezés hatására nőtt ugyan a számuk, de így is csak 40-50 körül állandósult létszámuk nem állt arányban a városban élő inasok és legények jóval magasabb számával (1828-ban 559 legényt és 332 inast írtak össze)⁴⁴. Nem volt jobb a helyzet Győrben sem, ahol 1796-97-ben csak 36 legény, 1802-3-ban 13 legény és 29 inas, 1804-05-ben pedig 13 legény és 39 inas látogatta a rajziskolát⁴⁵. Panaszevelek sokasága maradt meg Nagyváradon, ahol pl. 1814-ben hetekig zárva kellett tartani a vasárnapi iskolákat a tanoncok érdek-

⁴⁰ A rendeletet közli: Kassics Ignác 1835. 9-14., lásd még: Szerényi József. 1897. 40-43., Vig Albert 1932. 106-108.

⁴¹ Iványi Béla 1906/c. 426-429., 454-456.

⁴² Schwartner Martin 1809. I. 354., vö. Iványi Béla 1906/c. 457-458.

⁴³ Thirring Gusztáv 1898. 31., Verbényi László 1940. 20. és 31.

⁴⁴ Kopasz Gábor 1978. 373., Eperjessy Géza 1988. 318-325.

⁴⁵ Bedy Vince 1930. 13.

telensége miatt⁴⁶. Szeged e tekintetben kivételt jelentett: itt 1799-ben 121 növendékkel indult meg a rajziskola, s a tanulók száma 1805-re elérte az 500 főt. Igaz, ezt követően az iskola hanyatlásnak indult, mivel az 1813-ban ismét szegedi rajzitanítónak kinevezett Illyés Ágoston "a rajziskolát igen elhanyagolt állapotban találta"⁴⁷. Az adatok egyértelművé teszik, hogy már ekkor is igazak voltak Joó János egri rajzitanító 1841-ben papírra vetett sorai: "Mester legények leginkább csak akkor szoktak rajzot tanulni, mindön már körmökre ég, vagy is remekelni és mesternek lenni kívánnak."⁴⁸

Az erélyes intézkedések azonban elmaradtak: a napóleoni háborúk időszaka kedvezőtlen terepet biztosított a szakoktatás reformmunkálataihoz. Ez lehetett az oka annak, hogy az 1806-os új Ratio Educationis csupán az 1795-ös rendelkezéseket ismételte meg, némileg újból szűkítve a rajzra kötelezettek körét, mivel a geometria tanulása mellett csak azoknak a városi iskolai kézműves tanulóknak írta elő a rajz elsajátítását, ahol volt rajziskola (15. §), ennek ellenére megerősítette a rajztudást igazoló bizonyítvány megkövetelésével kapcsolatos korábbi döntéseket (23. §)⁴⁹. Ezek az intézkedések csupán a meglévő – nagyon hiányos – intézményrendszer konzerválását biztosították, a továbblépés feltételeit nem teremtették meg. Ilyen körülmények között pl. Glatz Jakabnak, a schneppfenthali filantrópium egykori tanárának 1799-ben fölvetett gondolata olyan intézetek föllállításáról, "ahol a polgár megszerezhetné az iparűzéshez szükséges természettudományi, technológiai, ökonómiai, kereskedelmi ismereteket", valóban "jámbor óhajnak" bizonyult⁵⁰.

A Helytartótanács néhány, ebben az időszakban az iparostanoncoktatás tárgyában hozott intézkedése kizárólag a tanítás folyamatosságának biztosítását, valamint a jelentős mértékű hiányzások megszüntetését célozta. Így az 1815. január 3-án kelt rendelet a törvényhatóságok és a tankerületi főigazgatók jelentései, valamint a beterjesztett "Remeki Rajzolatok" silány minősége hatására szállt síkra a rajziskolák látogatásának megkövetelése érdekében⁵¹, 1818. július 30-án a szabálytalan, rajziskolai bizonyítvány nélküli tanoncfelszabadítást tilalmazta⁵², míg 1821. június 6-i és 1833. október 30-i rendeletével az 1795-ös intézkedések pontos betartására hívta fel a törvényhatóságok és a céhek figyelmét⁵³. Ezek az intézkedések azonban alig befolyásolták az inasoktatás nem éppen optimális helyzetét.

Pedig ebben az időben is születtek olyan elképzelések, amelyeknek az iparoktatás problémáinak megoldása volt a célja. 1817-ben Pesten jelentette meg Szabó János A hazabeli kisebb Oskoláknak jobb lábra állításokról című munkáját, amelyben elsősorban a falusi népesség kiművelése érdekében sürgette a falusi iskolák fejlesztését, s ezeknek "Indusziális Oskolákká" alakítását. Szabó szeme előtt Tessedik gazdasági iskolájának példája lebegett, amikor olyan kettős feladatú iskolát kívánt föllállítani, amelynek "tzelja [...] a' lélek' tehetségeinek kifejtegetésére eszközül szolgáló, 's az életre-szükséges tudományok tanítása, és némely hasznos kézi munkákba való gyakorlás."⁵⁴ Ennek érdekében többek között hangsúlyozta a rajzoktatás biztosításának

⁴⁶ Szterényi József 1897. 51.

⁴⁷ Reizner János 1900. III. 269-270., vö. Lugosi Döme 1933.

⁴⁸ Joó János 1841. 53.

⁴⁹ Mészáros István 1981/b. 237. és 239.

⁵⁰ Idézi: Vincze Frigyes 1937. 38.

⁵¹ Közli: Kassics Ignác 1835. 177-178.

⁵² Ugyanott 188.

⁵³ Függelékben közli: Verbényi László 1940. 64-65.

⁵⁴ Szabó János. 1817. 14. Ilyen iskolák 1776-tól működtek előbb Csehországban, majd a

nélkülözhetetlenségét is ezekben az iskolákban, mert véleménye szerint "Hogy a Magyarok olly' ritkán adják magokat, kiváltképpen az ollyan mesterségekre, a mellyekre némelly geometriai igazságoknak tudása és a' rajzolásban tett bizonyos előmenetel kívántatik meg, vagy hogy azokban olly' nehezen mennek elő; egy nagy oka az, hogy az Oskolákban, a' nevezett tudományra és mesterségre teljességgel nem tanittatik a köznép'" ⁵⁵.

Szabó János, méltánylandó szándékai ellenére, kissé alaptalanul vonta kétségbe a rajziskolák eredményeit, hiszen ahol működtek – működhettek –, ott jótékonyan befolyásolták az inasok és a legények fölkészülését. A rajzoktatás terén ugyanis jelentős előrelépés történt az 1820-as években: az addigi lokális oktatás helyett ekkor már bizonyos egységesülés tapasztalható az iskolák munkájában. Ez összefüggött azzal, hogy a rajztanítók többfelé megfordultak, tapasztalatokat szereztek és adtak tovább, ami nyilván a megoldandó feladatok kijelölésének és a tanítási módszerek megválasztásának közelítését biztosította. Segítette ezt Beregszászi Pál "hites földmérő, s nemes szabad királyi Debreczen várossában a' rajzolás és építés tudományának közönséges professzorának" 1822-ben Debreczenben kiadott *A Rajzolás tudományának kezdete* című könyve is, amely Sárvári Pál 1804-ben megjelent *A rajzolás mesterségének kezdete* című kézikönyve mellett a magyarországi rajzoktatás sokfelé használt módszertani szakmunkája lett.

Persze, az iskolák jellegére és színvonalára mindenkor rányomta bélyegét a rajztanító személyisége, fölkészültsége. Egy-egy nagy tudású rajztanár, mint a már említett debreceni Beregszászi Pál, és elődei: Sárvári Pál és Kiss Sámuel, az egri Joó János, a pozsonyi Schauff János vagy a pécsi Buck József messze földön ismertté vált.

A tanárok között voltak jelentős festők, mint a Budán oktató Rauschmann János, rézmetszők, mint a pesti Perlasca Domokos vagy a kolozsvári Nagy Sámuel, piarista szerzetesek, mint a szegedi Illyés Ágoston vagy a Trencsénben, Vácott és Szegeden is oktató Hanusz János, mérnökök mint Beregszászi Pál ⁵⁶, de akadt közöttük olyan polihisztor is, mint Sárvári Pál, aki "a mathezis és a fizika tanító professzora" volt a debreceni református kollégiumban, vagy az egri Joó János, aki egy 1831-ben kelt gróf Széchenyi Istvánhoz írt levelében így mutatta be önmagát: "Én egy szegény, de századok előtti vitézlő familiából születtem Szegeden. Szülőim igen korán az iskolába fogtak, mellyekben szorgalmatos lévén, azokat szerencsémre olly jókor elvégeztem, hogy még elegendő időm volt egyéb hasznos dolgok megtanulására: [...] reá adtam magamat a Rajzolás tanulására s e mellett az Építés, Asztalos, Lakatos, Esztergályos, Muzsikatsínáló, Képfaragó s több illyes Mesterségekben magamat gyakoroltattam, legalább annyira, hogy rólok alapos tudományom legyen, kivált az építésben." ⁵⁷ Voltak persze a rajztanárok között dilettánsok is. "Bár efféle hivatalokért folyamodók nem hiányzanak – írta az imént idézett Joó János 1841-ben –, a' rajztanítók választása igen korlátozva van. Magyar ifjak e' hivatalra még igen kevésé lévén képezve, külföldiek pedig a hön nyelv nem tudása miatt ritkán alkalmaztathatván, nem egyszer azon kénytelenség áll be, hogy oly egyedeket kell választani, kik minden tekintetben a tökéletes kívánatnak megfelelni nem képesek." ⁵⁸

---

birodalom egész területén elterjedtek, Magyarországon azonban nem honosodtak meg. Vö.: Lassu István. 1829. 116.

⁵⁵ Szabó János. 1817. 68-69.

⁵⁶ Lyka Károly. 1981. 115-131.

⁵⁷ Idézi: Berenczné Saár Zsuzsa. 1955. 59-60.

⁵⁸ Joó János 1841. 138.

Az inasok rajzoktatása a rendeleteknek megfelelően vasárnap délután folyt, általában 2 órában, de volt olyan oktató is, így pl. Beregszászi Pál, aki a felkészítés érdekében magasabb óraszámokban tanított⁵⁹. Természetesen a rajziskolák nemcsak az inasok, hanem a nemzeti iskolák, sőt egyéb érdeklődők rajzoktatását is ellátták. Beregszászi "Oskolájában" pl. hétközben föl váltva jártak a "Tisztelendő Péter Piarista Urak Oskolájából való Tanulók" és "A' Reformatum Collégiumból megjelenő Ifjúság"⁶⁰. A pécsi rajziskolát is látogatták a nemzeti főtanodából, a gimnáziumból és a tanítóképzőből hallgatók⁶¹, köztük nemesi származásúak, sőt arisztokraták is, mint gróf Széchenyi István, aki Győrben Révai Miklóstól tanult, amint azt egy diákkori levelében meg is örökítette: "Most mink tanuljuk az architektúrát Révai főtisztelendő úrtól, aki gyönyörűen tud rajzolni, aki a magyar nyelvnek professzora."⁶² A Tananyagot a tanulók összetételének megfelelően alakították ki. Az inasok a szakmájuknak megfelelő rajzokat készítették, számukra tehát szakszerűbb feladatokat adtak, míg a többiek – mint Széchenyi is – építészeti ismereteket, s ezen keresztül esztétikai készségeket sajátíthattak el.

A budai női szövőiskola 1788-as fölállítása után az 1810-es évek második felében tettek újabb lépéseket a leányok munkaoktatásának bevezetésére; a nőiipariskolák szervezésének megindulás erre az időre vezethető vissza. 1817-ben Hermina főhercegnasszony védnöksége alatt alakult meg Budán a jótékony nőegylet, amely gróf Brunswik Majthényi Mária indítványára kézimunkatanítókat alkalmazott a budai népiskolában, ahol a lányokat napi két órán keresztül kötésre, fonásra, varrásra és egyéb kézimunkákra tanították. Néhány év múlva több helyütt folyt ilyen képzés Pesten és Budán⁶³. Kecskeméten ezt a feladatot a katolikus egyház vállalta magára, itt 1820 körül szervezték meg az ún. varróiskolát. A tanárnőnek – az egyháztanács 1828. április 12-én kelt végzése szerint – kötelessége volt tanítani "a hozzá járó növendék-leánykákat a varrásra, szabásra, kötésre s egyéb szükséges asszonyi munkára"⁶⁴. Természetesen ez az oktatás ekkor még koránt sem az iparüzés feltételeinek elsajátíttatását tekintette feladatának, sokkal inkább a háziasszonyi teendők ellátására készítette elő, de kétségtelen, hogy a későbbi háziipari oktatás előzményét jelentette ez a fajta képzés, ugyanúgy, mint a XVIII. század második felétől létrehozott árvaházi és menhelyi gazdasági képzés is⁶⁵.

A rajztanítás és a leányok varróiskolái mellett tovább funkcionált a vasárnapi ismétlődő oktatás is. "Magyar Országban nem csak Budán van ezen jóltevő 's az ifjúságot a Vasárnapi tsavargástól vissza tartó Vasárnapi oktatás szokásban; hanem több más helyeken is, a' hol tsak illetően Scola Capitalisnál több mint 2 Tanítók vannak, mellyek között a' harmadiknak ez a' foglalatossága." – állapította meg Lassu István 1829-ben⁶⁶. A helyzet azonban koránt sem volt annyira kedvező, amennyire Lassu szavaiból feltételezhetnénk. Voltak ugyanis olyan városok, ahol – az 1795-ös helytartótanácsi rendelet értelmében – valóban megindult a képzés, ám valamilyen általunk ismeretlen

⁵⁹ Bajkó Mátyás 1956. 195.

⁶⁰ Ugyanott 192., vö. még: Balogh István. 1960.

⁶¹ Kopasz Gábor 1978. 387.

⁶² Idézi: Vincze Frigyes 1937. 37. vö.: Kornis Gyula. 1927. II. 340.

⁶³ Szerényi József 1897. 55.

⁶⁴ Páthy Károly 1899. 138.

⁶⁵ Vö.: Vincze Frigyes 1937. 12-14.

⁶⁶ Lassu István 1829. 116.

ok miatt hamarosan abbamaradt. Ilyen volt Sopron, ahol a XVIII. század végén működött ugyan vasárnapi iskola, 1830-ban mégis úgy szervezték újjá, mint amelynek nem volt semmiféle előzménye⁶⁷. Debrecen viszont, ahol a Beregszászi-féle rajziskola eredményesen működött a század első évtizedeiben, vasárnapi iskola az 1850-es évek elejéig nem jött létre, annak ellenére, hogy a magyar szabók céhe 1846-ban 60 forintot ajánlott föl erre a célra⁶⁸. Székesfehérvárott 1798-ban megnyílt ugyan ez az iskola, s folyamatosan működött is, de a városi tanács erélyes intézkedései ellenére voltak olyan évek, amikor "csaknem minden tanuló elmaradt"⁶⁹. Szegeden jobb volt a helyzet, különösen amiatt, mert a városi tanács megbízásából az inasok vasárnapi oktatását 1822 októberétől a piaristák biztosították. E megbízásnak 1853-ig tettek eleget, ekkortól az inasoktatás a belvárosi elemi iskolai tanítók feladata lett⁷⁰. Szeged helyzete tehát e tekintetben is szerencsésebb volt, más helyütt koránt sem volt ennyire megnyugtatóan megoldott a vasárnapi tanoncoktatás. "A' mesterségekben lévő inasok felsőbbeni rendelésnél fogva vasárnap és ünnepeken kötelezettek ugyan bójárni – fejtegette a visszás helyzetet közlelő érzelő Joó János –, de ez sem teljesítetik úgy mint kellene, részint az inasok szülőik gondatlanságok –, részint tudatlan és rossz szándéku mesterek gátlásaik miatt. Van ugyan illy esetekre büntetés is szabva, de ha mind ezt a' tanító teljesedésbe akarná hozni, akkor alig lenne ideje a' pörök bevégzésére, pedig vannak helyek, hol a' kimondott ítéleteket sem igen lehet végrehajtani, 's még is végre mindig az ártatlan inas bűnhődik"⁷¹. Nem véletlen ezért, hogy az 1840-es évek közepén ismét helytartótanácsi rendeletekkel kellett megkövetelni ezeknek az iskoláknak a létrehozását illetve működtetését.

3. A Mednyánszky-féle közoktatási bizottság reformjavaslatai

Az 1820-as évek végétől újból a közérdeklődés középpontjába került az iparoktatás kérdése. Ez összefüggésben volt a magyar liberális nemesi reformellenzék megszerveződésével és tevékenysége fölerősödésével. A reformellenzék plasztikusan ekkortól körvonalazódó programja a polgári átalakulás egyik sarokkövének tekintette a hazai ipar megeremtését és intenzív fejlesztését, s ennek hangsúlyos feltételeként fogalmazta meg az új iparosgenerációk hatékony képzésének megoldását, valamint az ehhez szükséges intézményrendszer kiépítését. Már egy 1830-ban kiadott országgyűlési tervezetben helyet kapott – bár minden eredmény nélkül – egy erre vonatkozó elképzelés, amely olyan, a városokban fölállítandó ipariskolák ("scolae industriales") bevezetését szorgalmazta, "amelyekben az ifjúság az értelmi oktatás mellett a hivatásához szükséges különféle technikai munkákban is kiképezhető legyen"⁷². A szakoktatás reformjának szükségessége az 1832-36-os országgyűlésen is fölmerült, döntés azonban csak annyiban született, hogy a rendek – gróf Széchenyi István javaslatára – 200.000 forintot szavaztak meg egy később felállítandó polytechnikum javára⁷³, továbbá hogy a Mednyánszky Alajos báró vezetésével létrehozott közoktatási

⁶⁷ Verbényi László 1940. 42-43.

⁶⁸ Zelizy Dániel 1892. 333.

⁶⁹ Kállay István 1987. 15.

⁷⁰ Reizner János 1900. III. 297.

⁷¹ Joó János 1841. 53.

⁷² Kornis Gyula 1927. II. 11-12. vö.: Mészáros István 1984. 283-284.

⁷³ Palugyai Imre 1852. 420.

bizottság (Studiorum Comissio) feladatául kapta az erre vonatkozó koncepció kimunkálását⁷⁴.

A Mednyánszky-bizottság 1842-ben beterjesztett elaborátuma részben az ipari szakképzést nyújtó ipartanoda megszervezésével, részben pedig az alapfokú tanoncoktatást biztosító vasárnapi iskolák ügyével kapcsolatos javaslatokat tartalmazott. Mednyánszky koncepciója szerint az ipariskola célja az addig kizárólagosan uralkodó humán felsőoktatás mellett a reál felsőoktatás megteremtése, feladata pedig a felsőfokú szakképzés biztosítása, azaz a jövő gazdasáinak, technikusainak, mechanikusainak és kereskedőinek képzése volt. Az ipariskola a javaslat szerint három szakosztályra (sectio) bomlana, így lenne egy technikai, egy gazdasági és egy kereskedelmi szakosztály. Mindegyik sectio két-két osztályból (classis) állna, azaz bármely szak elvégzéséhez két év hallgatása szükséges. A javaslat sectionként és classisonként meghatározta az elsajátítandó tananyag körét, s az oktatás feltételeként szabta meg a továbbtanulásra felkészítő felsőbb elemi iskola elvégzését⁷⁵. Ezt az iskolatípust az elaborátumban hangoztatott módon a magyar műszaki egyetem (polytechnikum institutum) megteremtése érdekében kívánták fölláttani⁷⁶, de V. Ferdinánd 1844. június 12-én kelt leirata értelmében az 1846. november 1-én megnyitott József Ipartanoda valójában csak középszintű oktatási intézmény volt. Az eredeti javaslatban körvonalazott polytechnikum megnyitására – a József Ipartanoda továbbfejlesztésével – 1856-ban, ennek műegyetemi rangra emelésére pedig csupán 1871-ben kerülhetett sor⁷⁷.

A Mednyánszky-bizottság elaborátumának "De scholis dominicalibus" című fejezete foglalkozott a tanoncok nagy többségének képzését jól-rosszul addig is ellátó vasárnapi iskolák reformjával. A javaslat szerint ebbe az iskolába csak olyan tanoncok mehetnek, akik elemi iskolába valamilyen ok miatt nem járhattak, a feladatuk tehát az elemi ismeretek pótlása lenne. "A vasárnapi iskolát [...] – állapította meg a javaslat – csak ott kellene felállítani, ahol a felsőbb elemi iskolák is vannak, ezen vasárnapi iskolákban azután a hitoktató és némelyek a tanítók közül, mérsékelt díjazás fejében, azokat a tanulókat tanítanák és oktatnák, akik tizenkétéves korukig még semmit sem tanultak, így különösen az iparos- és mester legényeket, inasokat, nemkülönben a kereskedő inasokat és segédekét. Azonban az intézmény csak az inasokra lenne kötelező – hangsúlyozta az elaborátum –, akiket a vasárnapi iskolák látogatása alól csak azon egy esetben lehetne felmenteni, ha a lelkipásztortól és az iskola igazgatójától az illető inas bizonyítványt mutat fel, hogy ő vagy ezen vasárnapi iskolát, vagy pedig inaskodása előtt az alsóbb fokú elemi iskolák osztályait már elvégezte."⁷⁸ A vasárnapi iskola tehát e koncepció alapján sem vált szakirányúvá, annak ellenére, hogy inasok és legények számára szervezték. Jelzi ezt az a tény is, hogy itt kizárólag az elemi iskolák tananyagát kellett elsajátítaniuk a tanoncoknak, az alkalmazott tanítási módszerek tekintetében azonban a javaslat a szemléltetésre helyezte a fő hangsúlyt⁷⁹.

A báró Mednyánszky Alajos által beterjesztett elgondolást a Helytartótanács 1846. február 10-én kiadott 4545. sz. rendeletével léptette életbe. "Vasárnapi tanodák nevezete alatt – határozta meg a rendelet – azon közoktatási pótló intézetek értetnek,

⁷⁴ Iványi Béla 1904. 324.

⁷⁵ Ugyanott 325-333., 357-360.

⁷⁶ Ugyanott 358.

⁷⁷ Ugyanott 393-403., vö. még: Fényes Elek 1847. 168-171., Palugyai Imre 1852. 420-425., Keszei Pál 1971. 15-18. A magyarországi műegyetem megteremtéséről lásd igen részletesen: Zelovich Kornél 1922. 75-148.

⁷⁸ Iványi Béla 1904. 360-361.

⁷⁹ Ugyanott 361.

melyek városokban és községekben vásár- és ünnepnapokon bizonyos órákban a 12-ik évet már meghaladt ifjak, leginkább pedig a kézműves inasok és legények, nemkülönbön napszámok számára, avagy zsenyebb korukban elmulasztott, vagy csak ismétlendő legszükségesb tanulmányokban leendő oktatás végett tartanak." ⁸⁰ A rendelet kimondta továbbá, hogy az oktatás csak a leglényegesebb ismeretekre szorítkozik, így "vallás, erkölcsstan, szentírás kivonata, olvasás és írás anyanyelven, számvetés főszabályai és munkálatai, természetrajz és természettan elemei" volt az oktatott tantárgy. A tanítás reggel 9-től 12-ig tartott, ebből egy óra hit- és erkölcsstanra fordítandó. "A vasárnapi tanodák nagyobb városokban és népesebb mezővárosokban alapítandók – utasított a rendelet –, mivel a kézműves inasok és legények ezekben a legszámosabbak", végül kimondta: "E tanodák a kézműves inasokra nézve kötelezők, minélfogva senki közülük legénnyé fel nem szabadíthatatik, ha csak tanodai bizonyítvánnyal ki nem mutatja, hogy vagy az elemi iskolát jó előmenetellel végezte, vagy a vasárnapi tanodákba szorgalmasan és elég sikerrel járt légyen." ⁸¹

A vasárnapi iskolákról szóló 1846-os rendelet lényegében az 1778-as budai népoktatási tervezetben, valamint az 1795-ös helytartótanácsi rendeletben rögzített inasoktatási koncepció alig módosított megisméltése volt. A rendelkezés aktualizálását és végrehajtásának megkövetelését elsősorban a társadalmi elvárások sürgették. Míg a XVIII. század végi hasonló tartalmú intézkedések sok helyütt elsikkadhattak, a XIX. század közepén, amikor az általános műveltségi szint emelése a polgári átalakulás egyik kulcskérdése volt, a rendelkezés végrehajtása valóban közüggé vált. Különösen amiatt, hogy a tanoncok jó része számára – elemi iskolai végzettség híján – ez a fajta oktatás jelenthette az általános műveltség alapjai megszerzésének egyetlen lehetőségét. Az állam a keretek megteremtésével ennek föltételeit kívánta biztosítani, több helyütt eredményesen, hiszen hol újjászerveződött, hol megindult az oktatás eme reformja. Volt olyan város, így pl. 1846-ban Szatmárnémeti, amely a Helytartótanáctól külön felszólítást kapott vasárnapi iskola szervezésére. Ezeken a helyeken hamarosan meg is indult az oktatás, bár ezeket az iskolákat "az inasok és segédek csak igen gyéren látogatták" ⁸². Aradon viszont már 1845-ben, még a helytartótanácsi rendelet kiadása előtt, városi kezdeményezésből megindult és eredményesen működött a vasárnapi oktatás ⁸³. A Religio és Nevelés című folyóirat 1847. február 11-i száma mintegy módszertani segédletként közölte az egri vasárnapi iskola alapszabályát, ezzel is elősegítve a rendeletben nem részletezett gyakorlati problémák megoldását.

Az alapszabály rávilágít arra, hogy a két vagy három éves oktatásban részesülő tanulókat képességeik és előismereteik alapján két osztályra, kezdőkre és haladókra bontották. E két osztály nemcsak az elsajátítandó anyag mennyiségében, hanem minőségében is különbözött egymástól. Az első évben általános képzés folyt, a differenciálásra az év végén került sor, azaz voltak, akiket a kezdők közé soroltak, s így még két évet tanultak, a haladókhöz kerülőknek viszont már csak egy évet kellett iskolába járniuk ⁸⁴. A tanítást vásár- és ünnepnap délután 2 órától 4-ig, heti két órában tartották; az egyik órában erkölcsi, s másik órában pedig alapismereteket (írás, olvasás, számolás, gazdaságtan) sajátíthattak el az oda járó inasok. Az alapszabály nagy

⁸⁰ A rendeletet közli: Szterényi József 1897. 79-80.

⁸¹ Ugyanott

⁸² Áfra Nagy János é.n. 16., Szterényi József. 1897. 77-78.

⁸³ Lásd: Csanádi Ferenc iparegyesületi jegyző jelentését az 1845. évről. Közli: Gelléri Mór 1892. 97.

⁸⁴ Religio és Nevelés 1847. febr. 11. 93.

terjedelemben foglalkozik a "Tanítás' sikerére segédintézkedések" részletezésével, azaz azokkal az intézkedésekkel, amelyek az oktatás e formájának hasznát kétségbe vonó mesterek jobb belátásra bírását szolgálták (fölvívások, a céhek mozgósítása, tanoncösszeírás, igazolások kiadása, tankönyvek és segédeszközök "kegyes adományozás útján" történő beszerzésére stb.)⁸⁵.

Az 1842-es Mednyánszky-féle bizottság javaslatainak gyakorlati megvalósítása alig változtatott az iparoktatási rendszer meglévő hiányosságain. A József Ipartanoda föllállítása nemcsak az elenyésző számban képzett tanulói miatt nem befolyásolta azt, hanem azért is, mert középszintű intézményként az inasoktatásra közvetlenül nem is lehetett hatása. A szakképzést a vasárnapi iskolák sem oldották meg, hiszen azok feladata csupán az elemi hiányosságok pótlása volt. Az iskolarendszerben tehát ekkor csak a továbbra is – bár elenyésző számban – funkcionáló rajziskolai hálózat biztosíthatta. Az 1842-es reform életbe léptetése ellenére ezért továbbra is érvényes maradt Joó János 1841-es megjegyzése: "A' technikai ismeretek kifejlésére Magyarország egy célirányos intézettel se bírván, kézműves-tanulóink már a' legszükségesebb előismereteket nélkülözik; minélfogva mesterségi előmenetelüket egyedül vándorlásaiknak köszönhetik, pedig milly kevésnek nyílik e' közben jó alkalom esmérteik gyarapítására!"⁸⁶. A megoldást Joó János is – többiekhez hasonlóan – olyan iskola létrehozásában kereste, amely az általános képzés mellett az inasok szakoktatását is biztosítaná. Az első ilyen jellegű ún. "Mester-inas-iskola" az Iparegyesület szervezésében és Wirnau János tanító vezetésével 1845. március 31-én nyílt meg Pesten⁸⁷.

4. Egy elvetélt kísérlet: az Iparegyesület "mester-inas-iskolája"

Az Iparegyesület gondolatát Kossuth Lajos vetett föl először: ezzel kapcsolatos elgondolásait első ízben egy báró Wesselényi Miklóshoz 1840. május 14-én írott levelében fejtette ki⁸⁸. Az itt lejegyzett gondolatsorból született meg aztán a Pesti Hírlap 1841. február 20-i számában publikált Műipar című híres vezércikke. Kossuth e levelében a hazai ipar föllendítése érdekében egy olyan társulat létrehozását javasolta, amely rendezvényekkel (kiállításokkal), ismeretterjesztő előadásokkal, könyvtárral, szerszámgyűjteménnyel biztosítaná az iparral foglalkozók fölkészítését, állandó továbbképzését és szakmai információkkal való ellátását, emellett biztosítaná számukra a nyilvánosság és a kapcsolattartás feltételeit. Meg kell teremteni tehát az Iparegyesületet – összegzi gondolatait az 1841. április 21-i Pesti Hírlapban –, amelynek célja: "hasznos ismereteket terjeszteni a nép minden osztályában, mellyeknek nincs módjuk ismeretvágyukat egy-egy másképpen kielégíteni, hanem egyszersmind különösebb célul azt veszi fel, hogy hasznos ismeretekben a műiparos néposztályt részesítse"⁸⁹, azaz "Gondoskodni eszközökről, melyek polgártársaink egyik igen nevezetes osztályának, a kézműves osztálynak, nevelését és kiképzését elősegítsék, s legsürgetőbb szükségek közé tartozik."⁹⁰ Ennek egyik eszköze lehet Kossuth szerint az egyesület inasoktató

⁸⁵ Ugyanott 94.

⁸⁶ Joó János 1841. 17.

⁸⁷ Szendy Károly (összeáll.) é.n. I. 10.

⁸⁸ A levelet közli: Ferenczi Zoltán 1902. 170-175.

⁸⁹ Pesti Hírlap 1841. ápr. 21. 260.

⁹⁰ Pesti Hírlap 1841. febr. 20. 113.

tevékenysége is: "ezzel [t.i. az Iparegyesülettel] összekötetésben – írja – egy pár tanítót tartani; kik vasár- és ünnepnapokon a' mesterlegények életkörükebe vágó technikai tudományokból ingyen népszerű leczkéket adjanak; egy harmadik oktatót pedig, ki a' mesterinasokat magyar nyelvre oktassa"⁹¹. Ez az elgondolás az Iparegyesület működését körvonalazó, Kossuth, Balogh Pál, Szentkirályi Mór és Eötvös József által kidolgozott "Munkálati terv" 9. pontjába is bekerült⁹². Már itt szembetűnik ennek az új oktatási formának az újdonsága: Kossuthék javaslata egyrészt össze kívánta kötni az addig külön folyó és külön szabályozott vasárnapi inasoktatást és a vasárnapi rajzoktatást, másrészt ezt kiegészítve szakirányú ismeretek tanítását is szükségesnek tartotta. A koncepció tehát már egy korszerű, az állami oktatás akkori keretét (gondoljunk a vasárnapi inasoktatás 1845-ös szabályozására) messze meghaladó ipariskola-modellt vázolt föl, amely az akkori viszonyok között valóban az inasoktatás problémáinak megoldását jelenthette.

A mesterinas-oktatással kapcsolatos elgondolás a bomló céhes viszonyok sajátos terméke volt, s maga a megvalósítás is a céhek egy részének önkorrekciós – relatív modernizációs készségével függött össze. Az Iparegyesület szervezőit motiváló racionális érvek egyértelműek: "Vannak [...] igen sokan – írja Kossuth 1841-ben a Pesti Hírlapban –, kik úgyhiszik, hogy a' czéhek a' műipar kifejlésére nézve is ma már inkább gátló mint előmozdító institutiók; s hogy a tanítás tekintetében sem a' legjobb tanodák. Hogy az inas többnyire házi szolga-szerepet viszen, s' a' mesterségből nem tanul öt év alatt annyit, megnyit egy jó ipar iskolában fél év alatt tanulhatna."⁹³ Az ipariskola föllállítása Kossuthék szerint mégis elsősorban a céhes mesterek belátásán múlott, azon a fölismerésükön, hogy az Iparegyesület nem a céhes oktatási rendszer föladását, hanem kiegészítését kívánja tőlük, továbbá azon, hogy elfogadják: az inasoktatás céhes gyakorlata, amely az inast házicselédnek tekinti, és a tanítás helyett aként használja ki őket, aligha lehet alkalmas arra, hogy a hazai ipar korszerűbbé tételének egyik feltételét biztosítsa.⁹⁴ "Nem elég az ipar azzal védenünk – írta Samarjai Mihály temesvári reáliskolai tanító a Pesti Hírlapban –, hogy honi gyártmányokat vásárolunk, hanem alkalmas gyárnokokat és kereskedőket is képezzünk, a' bevándorolt gyárnokok nem közérdekből jönnek hozzánk; miután kincset gyűjtenek, előbbi hazájokba csak akkor nem térnek vissza, ha reményök marad még több kincset gyűjthetni."⁹⁵ A kossuthi elgondolás középpontjában végülis ez, a nemzeti ipar megteremtésének szükségessége állt, az a gondolat, amely a magyar Védegyelet-mozgalomban is tetet öltött⁹⁶. Kossuthék e cél elérése érdekében a nemzeti érzésekből és a gazdasági ra-

⁹¹ Ugyanott. vö. Ferenczi Zoltán. 1902. 174.

⁹² Közli: Gelléri Mór 1892. "... a mesterinasok számára a helybéli czéhektől remélt közrehatás segedelmével az írás, olvasás és rajzoláson kívül még az említett tanulmányok [t.i. matematika és természettudományi ismeretek] elemeiben külön oktatást adand."

⁹³ Pesti Hírlap 1841. ápr. 21. 259-260.

⁹⁴ "Míg az inas nem leszen egyéb, mint a legdurvább, legalábbvaló házi munkák cselédje, addig nehéz leszen kiirtani a közvéleményből azon hiedelmet, hogy az inasság csak otromba, tanulni nem tudó gyermeknek való; - írta Mesterffy János A mester-inas ne legyen cseléd című cikkében az Iparegyesület lapjában - míg az inas ennyire lealáztatik a foglalkodások legszenyebbjeire: addig nem igen fog sikerülni a gyermekeikkel boldogulni nem tudó szülék büntetési lajstromából kitörülni az inasnak adás! Szóval míg az inas cseléd leszen, addig szellemileg és anyagilag tehetséges fiatalág nem folyamodik a műhelyekbe." = Hetilap 1846. máj. 5. 629-630.

⁹⁵ Pesti Hírlap 1841. ápr. 21. 259-260.

⁹⁶ Vö.: A magyar Védegyelet. Lipcse, 1845. Közli: Füzes Miklós (szerk.) 1987. 16-56., Lásd még: Kosáry Domokos. 1942., Horváth Elza 1911.

cionalitásból fakadó vagy következő érvrendszer egészét fölhasználták. Ennek átmeneti sikerét egyértelműen bizonyítja a pesti mesterinas-iskola föllállítása is, amely nemcsak a céhek egy részének hozzájárulásával, hanem az ő finanszírozásukból valósulhatott meg. Az Iparegyesület e tárgyban közzétett felhívásáról a 73 pesti céhből előtt 17, majd újabb 10 nyilatkozott kedvezően, s ezek, valamint több magánszemély adománya révén összegyűlt az iskola működési fedezetéül szolgáló több mint 600 forintnyi összeg⁹⁷.

Az Iparegyesület előkészítéssel megbízott bizottsága 1844. augusztus 4-én terjesztette be tervezetét, amely részletesen kifejtette az intézmény célját, feladatait, sajátosságait. "Célja a' megnyitandó mester-inas-iskoláknak, hogy az iparos osztály ropant számú sarjadéka, bár rövid ideig, de mégis nevelés- és oktatás-tanilag intézett körülmények között javuljon és értelmesejék. Nem számolunk ugyan arra, hogy a' mester-inas megszerezvén az ezen iskolában nyerhető képeztetést, többé oktatásra nem szoruland, s az iparközi neveltetés magasabb fokait nélkülözheti; legfellebb azt tervezzük, hogy inas-éveiből kikelve már akár az akkorra megnyilandó ipartanodákba beléphessen, akár ha sorsa folyvást műhelyekben tartóztatandja, az öntanulásnak a felébresztett ingerét hordozza kebelében és birja annak előleges feltételező ismereteit. A legjobb esetben tehát csak előkészítés fog eszközöltetni itt az azután használandó ipar iskolákba, – de nem pótlása ezeknek. Egyszersmind azonban úgy vagyunk meggyőződve, s erre a' Tekintetes Bizottmánynak is kiváló kegyes figyelmét kérjük ki, – meg vagyunk győződve, mikint az általunk tervezett mester-inas iskola, bár nem pótolja az ipartanodát, de nem is pótolthatik ez által. – Még ez ipartanodákat olyan növendéksereg használja, melynek egyedüli feladata értelmi képződés, egyedüli foglalkodása az iskolázás, s ezért minden idejét csak az idejárás, és otthoni tanulásra fordíthatja: addig a' mester-inasnak, kinek javára akarjuk iskolánkat megállapítani, fő hivatása az, hogy választott mesterségének durvább munkáihoz hozzá edződjék, annak gyakorlati fogásait, és teendőit eltanulja, – műhelyi ügyességet szerezzen, – továbbá nagy tartozása az, hogy bele szokván minélelőbb mesterének dolgaiba, ennek munkával, szolgáltatokkal rója le tanbérét, rója le élmezése, sokszor ruházata költségeit, s kárpótolja mind azon kisebb-nagyobb károkat, miket ügyetlensége s tanulói balogságai által okozgat, – szóval viszonyai olyanok, mik nem engedik műhelyi elfoglaltsága rovására tanulásra használni a' napnak, hogy így mondjuk, rendes iskolai óráit." ⁹⁸

Ahogy az ipartanodától elkülöníteni igyekszik a tervezet a mesterinas-iskolát, úgy elkülöníti az elemi iskoláktól az intézmények eltérő feladatainak megjelölésén túl azzal is, hogy az inasiskolák számára más tanulási módszereket határoz meg⁹⁹. "Érezvén az ipartanodák és elemi iskolák rendszerének megférhetetlenségét a' mester-inasi viszonyokkal, önkint oda vezérelteténk, hogy tehát valami más intézetet alkossunk, melynek igényei beleilljenek a' műhelyek körülményei közé." ¹⁰⁰ – hangoztatta a tervezet, majd rátért az oktatás megszervezésének részletezésére. A mesterinas-iskolai elképzelés abban is új, hogy a tanítást hétköznapra kívánta tenni, abból kifolyólag, hogy a tanoncok vasárnap már enélkül is elfoglaltak, hiszen Istentiszteleten kell résztvenniük, továbbá a rajziskola órái, valamint az Iparegyesület ismeretterjesztő előadásai is ekkor tartatnak, melyeken az inasoknak amúgy is jelen kell lenniük. Heti egy munkanapon kívánták ezért őket oktatni, mégpedig úgy, hogy az órát minden nap a város más-más pontján tartották meg. Ennek részben takarékosági oka volt, részben pedig az a

⁹⁷ Pesti Hirlap 1844. ápr. 28. 287., 1844. máj. 23. 530., Hetilap 1846. jan. 2. 8.

⁹⁸ Hetilap 1845. aug. 1. 565.

⁹⁹ Ugyanott 565-566.

¹⁰⁰ Ugyanott 566.

meggondolás, hogy "Minden héten hatszor fogván a' város különböző részeiben ugyanazon oktatás ismételtetni, a' mester, ha saját városába nem eresztethné inasát, akkor a' hétnek akármely következő napján van alkalma az elmulasztott órát pótoltatni a gyerekekkel, [...]. Továbbá az oly mester, kinek egynél több inasa van, sohasem kényszerül ugyanazon időben nélkülözni minden inasát, mert egyik napon az egyiket, majd másikon a másikat eresztendi iskolába. Végre a' mester, ki gyermekétől nem sajnálja hetenként a' több órát is, ebbéli atyáskodásának gyakoribb alkalmakkal adhatja engedélyeit. Mindezen előnyök távol maradnak a vasárnapi iskolázástól." ¹⁰¹

Az iskolába járókat előképzettségük alapján differenciálták. A kezdők közé az írni-olvasni nem tudókat sorolták, míg a többieket a haladók közé írták be, s őket további két osztályra bontották. "... az osztályoknak korántsem a tanulmányok különműsége, hanem ugyanazon tanulmányoknak (kivéven, hogy az első osztály csupán csak olvasni, írni, számvetni, alaktant és magyar nyelvet tanul) terjedtebb és alkalmazottabb előadása teszi fokozatát." ¹⁰² Ennek megfelelően a II. és III. osztály tanítása ugyanott és ugyanabban az időben történt, hiszen az általuk elsajátítandó tananyag nem minőségben, hanem csupán mennyiségben tért el.

A tervezet részletesen ismertette az oktatott tantárgyakat ¹⁰³, amelyeket eképpen összegzett: "Tanulmányai ez intézetnek szoros tárgyalással az olvasás, írás, számvetés, magyar nyelv, alaktan, fogalmazás, népszerű műtan, földleírás és történet. Ezeken kívül ama hasznos ismeretek, főképp a népszerű természettanból, természetírásból, erkölcs, és illendőség-tanból véve, mellyek az okos hasznos, és diszes életnek szabályait tárgyalják, és egy erre alkalmas olvasó kézi könyvbe foglalvák, a' szeretet, és összetartás és türelem ösvényén figyelmeztetve az ifjúságot boldog jövődjüket megalapító viszonyaikra, és kötelességeikre, mint gyermekeiknek szülőik, mint mester inasoknak, mestereik és előjáróik, mint nevedő magyar polgároknak a' haza irányában." ¹⁰⁴ A tanítás nyelve a magyar volt, de első osztályban még németül(!) is kellett tanulniuk az inasoknak. Az órákat hétköznap esténként tartották, télen öttől hatig a kezdőknek, hattól hétig a haladóknak. Nyáron egy órával később kezdtek mindkét évfolyamon.

Az iskola a tervezetben rögzítetteknek megfelelően, bár némi eltéréssel (öt tanterem helyett csak egy nyílt meg, s a tervezett 6 tanítási nappól csak három lett) 1845. március 31-én nyílt meg. A tantermet az Iparegyesület biztosította ¹⁰⁵. A nyitás évében 19 céhből 60 mester 91 inasa tanult az iskolában, 1846-ban 23 céhből 72 mester 107 inasa, 1847-ben pedig 25 cég 120 mesterének 126 inasa járt az órákra ¹⁰⁶, ami az akkori pesti inaslétszám töredékét jelentette csupán. A rendelkezésünkre álló 1851-es pesti inasösszeírásban ugyanis 1522 inas szerepel, ehhez képest – némi retrospekciót alkalmazva – az iskolai 1847-es létszáma mindössze 8.3 %-os iskolalátogatásra utal ¹⁰⁷. Alig változtatott ezen az arányon az 1845 októberében megindított iparegyesületi rajziskolai oktatás, amely "kizárólag az iparos fiatalság kiképzését célozza, s az iparos

¹⁰¹ Ugyanott

¹⁰² Hetilap 1845. aug. 5. 577.

¹⁰³ Ugyanott 577-578.

¹⁰⁴ Ugyanott 579.

¹⁰⁵ Ugyanott 581.

¹⁰⁶ Hetilap 1847. aug. 17. 1059.

¹⁰⁷ Az 1851-es inasösszeírást közli: Dóka Klára 1970. 291., lásd még: Ugyanott 143. Nyilvánvalóan tévedésen alapul ezért a Pesti Hírlap 1844. április 28-i számában (287.) közölt adat, amely 4000-re tette a Pesten élő mesterinasok számát.

művek alakjainak nemesítését, szépítését tárgyazza." ¹⁰⁸ A tanfolyamon, amelyen azonban nem csupán iparosinasok vettek részt, hanem pl. orvosok, tanítók, jogászok is ¹⁰⁹, 1846 végére jelentősen emelkedett a létszám (1846 március elején 72, május végén 115, november elején pedig már 166 tanulót regisztráltak ¹¹⁰), de koránt sem ölelte fel azok körét, akik az oktatásra igényt tarthattak. Némileg kedvezőbbnek tűnhet a kép, ha figyelembe vesszük a városban működő többi rajziskola adatait. A Hetilap 1846. július 17-i összeállítására szerint 4 rajziskola működött ekkor Pesten. A legnépesebb a kegyesrendiek iskolája, ahol 530 növendék volt, az "ágostai evangélikusok rajziskolájába" 90 fiú és 54 leány tanult, az izraelita rajziskolába 44-en jártak, s ezekhez jött az iparegyesületi rajziskola – a kimutatás szerint – 50 tanulóval ¹¹¹. Ez az adatsor nagy létszámmal utal ugyan, de ha tekintetbe vesszük, hogy az egyházi rajziskolák látogatói jórészt rendes iskolai tanulók voltak, a rajzoktatásban részt vevő iparosinasok száma aligha módosul számottevő mértékben.

Az Iparegyesület mesterinas-iskolája, noha szándékai és tevékenységei is a hiányok fől számolására irányult, nem vált az iparoktatás hatékony intézményévé, s mintaadó szerepre sem tudott szert tenni. Ennek oka elsősorban az iskolakoncepció korlátaiban keresendő. Kossuthék elgondolása az iparfejlesztést segítő iskoláztatás megoldásával kapcsolatosan alapvetően helyes volt, a megvalósítás módja azonban már magában hordta a kudarc lehetőségét. Az oktatás eredményessége ugyanis nem volt összeegyeztethető a céhes keretek, s azon belül a céhes iparoktatási viszonyok változatlan fönntartásával. Nemcsak azért, mert a mesterek nagy többsége továbbra is privilégiumainak csorbítását látta minden külső oktatási kísérletben, s mivel maguk sem voltak nyitottak, nem kívánták elősegíteni, hogy tanítványaik esetleg később velük szemben főlhasználható ismeretekre tegyenek szert, hanem azért is, mert az Iparegyesület – állami támogatás hiányában – a céhek belátására bízta, kihasználják-e az iskolát vagy sem. A lehetőségek egyébként is korlátozottak voltak, hiszen heti 1 óra jószerivel a semmivel volt egyenlő, a cég-érdekek prioritása viszont nem tette lehetővé sem a tanítás idejének, sem pedig intenzitásának növelését. Ahhoz továbbá, hogy az oktatás eredményes lehessen, elsődlegesen arra lett volna szükség, hogy az ismeretek szabadon kamatoztathatók legyenek; a céhes kötelék viszont minden szabad gondolatnak: új technikai eljárás kidolgozásának és alkalmazásának áthághatatlan gátja volt. Egyértelműen megfogalmazta a helyzet visszásságát már 1846-ban, az iparszabadságról írott munkájában Szokolay István: "A' czéhek úgy dolgoznak most, mint századok előtt; úgy tanítják növendékeiket, mint régenten, és azon kiváltságos, és önző szellem uralkodik a' czéh' kebelében napjainkban is, mint az ököljog' korában. Azon férfiak, kikre a' legutolsó nemzedék is hálával emlékezhet vissza, p.o. Watt, Arkwright 's a't. a' szabad térnek valának szüleményei, mert a' czéh többé nem azon föld, mellyen a' tanítás alapulhatna, mellyben az ipartan gyümölcsöket hozhatna, a' sötétség' szülöttje volt a' barbár századokban, sötétség a' jelleme mostan

¹⁰⁸ Hetilap 1846. nov. 3. 1452.

¹⁰⁹ Lásd: Ugyanott

¹¹⁰ Hetilap 1846. márc. 10. 374., 1846. máj. 29. 735., és 184. nov. 3. 1452.

¹¹¹ A Hetilap összeállításában szereplő iparrajziskolai létszám ellentmondani látszik a lap egyéb írásaiból nyert adatainknak. Az összeállításból nem derül ki, hogy mikori adatokat közöl, ezért elképzelhető, hogy 1845 végi létszámkimutatás szerepel itt, de lehetséges az is, hogy az összeállítás, amely "Városi összeírás szerint" készült, pontatlan.

is!"¹¹². A céhek elfogadása és fönntartása, sőt az oktatás megszervezésénél a rájuk való támaszkodás eleve béklyóba zárta Kossuthék elképzelését. Ennek már csak következménye volt, hogy azok az oktatást segítő intézmények, amelyeket maguk Kossuthék is szükségesnek tartottak, így az ipariskolákhoz kapcsolt "gyakorlatilag foglaltoskodtató" helyek és eszközök bevezetése¹¹³, vagy az Erdélyi János által emlegetett "oly gyárak, mellyek a' nemzet különös pártfogása alatt munkálkodván, nem csak anyagi nyereséget, hanem a' műipari értelmesség terjesztését is tűznék ki czélul"¹¹⁴, nem valósulhattak meg. Ilyen körülmények között ezért teljesen helytálló Mesterffy János nem kevés keserűséget sugárzó megállapítása: "Mindent, mit iparos osztályunk képzésére teszünk abból áll, hogy jámborul elhisszük, mikint elég miveltséget, szakértelmet s tudományos okszerűséget adnak a czéhbéli inaskodás szolgálói s a kényszerített kórász vándorlás."¹¹⁵

Mindebből jól látható, hogy a mesterinas-iskolai oktatás három évi működés után nem csupán az időközben radikalizálódó belpolitikai események hatására omlott össze, hanem azért is, mert az Iparegyesület vezetőinek a céhek megreformálhatóságával kapcsolatos illúziója eleve zsákutcába kényszerítette azt. Nem véletlen ezért, hogy a polgári átalakulás 1848 áprilisi alaptörvényei között nem szerepel az iparfejlődést leginkább akadályozó céhes viszonyok fölszámolását kimondó határozat, mint ahogy az sem véletlen – éppen a fönti dilemmából következően –, hogy az oktatás egészét újratárgyaló 1848. július 20-24-i egyetemes tanügyi kongresszuson nem került szóba az iparoktatás kérdése¹¹⁶. Ez magyarázza továbbá azt is, hogy a Batthyány-kormány gyakorlatilag figyelmen kívül hagyta az "Iparegyesület építész-rajz-tanodai ifjúsága" által Klauzál Gábor földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterhez 1848. április 17-én a céhek megszüntetésére irányuló kérelmét, még akkor is, ha a petíciónak a mesterek és a legények jogviszonya szabályozására irányuló elképzelése végül is elfogadottá vált¹¹⁷.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszakában mindössze egy ízben, Klauzál Gábor 1848. június 9-én kiadott rendeletében foglalkoztak céhügyekkel, igaz, azzal a megszorítással, hogy a rendelkezés addig érvényes "Míg az iparügy teljesen és kimerítőleg nem rendeztetik". A rendelet csupán módosította a céhszabályokat, de

¹¹² Szokolay István 1846. A céhes tanítás alapos bírálatát lásd: Ugyanott 42-56. Szokolay a céhes oktatás helyett olyan reáliskolák felállítását szorgalmazta, amelyek ekkor már Bécsben, Triestben, Prágában és Brodban is működtek, s amelyek létrehozását az 1849-ben kiadott Entwurf kötelezővé is tette Ausztriában. Ezek középfokú iskolák voltak, és a beiratkozó tanulók részéről elemi iskolai végzettséget tételeztek föl. Szokolay szerint azonban "Ezen reál iskolákba mindenkinek kell járni, ki mesterségre akarja adni magát.", azaz nem vette figyelembe, hogy az iparosinasok oktatásában még az elemi műveltség megszerzésének sem voltak meg akkor a föltételei. Elgondolása alapvetően helyes, hiszen kétségtelenül jogos volt az igénye a középfokú szakoktatási rendszer megeremtésével kapcsolatban, de addig, amíg az elemi iskoláztatás alapvető hiányosságai nem számolódtak föl, e téren kissé idealisztikus álláspontot képviselt. Ezt bizonyítja, hogy noha a reáliskolák bevezetését elrendelő Entwurfot 1849-ben Magyarországra is kiterjesztették, valódi szerephez csak 1868 után, a kötelezővé tett és átfogóan szabályozott elemi iskolai oktatás bevezetése után jutott. vö.: Szokolay István 1846. 155-158., Kóte Sándor - Ravasz János (szerk.) 1979. 11-13.

¹¹³ Hetilap 1846. szept. 22. 1257.

¹¹⁴ Erdélyi János 1846. 262.

¹¹⁵ Hetilap 1846. jún. 16. 810.

¹¹⁶ vö.: Háda József 1913. 14.

¹¹⁷ Hetilap 1858. ápr. 18. 485-486.

magát a céhrendszert, s ezzel együtt a céhes iparoktatási gyakorlatot érintetlenül hagyta. Klauzál szabályozta ugyan a tanoncok helyzetét, oktatásukról is intézkedett, a bevett formák alapvető, akárcsak a mesterinas-iskolák bevezetése és kötelezővé tétele irányába vezető megváltoztatását mégsem fogalmazta meg. A rendelet 4. §-a ehelyett az évtizedek óta hangoztatott, s jórészt mindaddig hatástalan elvet ismételte meg: "A' mesterek tanulóikat, ha és mennyiben lakhelyeiken vasárnapi, és rajziskolák léteznek, ezekben szorgalmasan eljárni tartoznak."¹¹⁸ Ennek ellenére lényeges intézkedés ez, mert kimondta, hogy az inasok, akiket a rendelet kiadásától kezdődően iparos tanulóknak kell nevezni, csak szak- és koruknak megfelelő munkákra vehetők igénybe, továbbá szabályozta munkaidejüket is. A 6. § pedig kimondta, ami szintén lényeges változás, hogy a rendelkezések megszegői "az ebbéli vádok valósága esetében a' tanuló-tartás jogától fognak megfosztani."¹¹⁹

Az iparoktatás feszítő gondoljai a negyvenes évek reformtörekvései ellenére tehát nem oldódtak meg. Egyetlen, bár igen jelentős eseményt a József Ipartanoda fölállítása jelentette. Nem adott viszont megoldást a vasárnapi iskolai oktatásnak a régi gyakorlatot újjáélesztő 1846-os szabályozása, sem pedig – a főntebb írottak miatt – az Iparegyesület mesterinasiskola-koncepciója. A XIX. század közepén tehát gyakorlatilag érintetlenül funkcionált a sokévszázados céhes iparoktatási rendszer, amelyet a XVIII. század végi minták alapján működő állami inasoktatás (rajziskolák, vasárnapi iskolák) alig befolyásolt. Az elkerülhetetlenné váló reformokat, ahogyan azt már a XVIII. század nemzeti iskoláinak és rajziskoláinak megteremtése esetében, úgy ekkor is a központi kormányzervek kezdeményezték és hajtották végre. Ez egyrészt az 1849-ben Ausztriában kiadott, s még az évben Magyarországra is kiterjesztett Entwurf-ban körvonalazott, az iparos- és kereskedőrétegek oktatási igényei kielégítését szolgáló reáliskolai hálózat kiépítése felé vezetett¹²⁰, amely több helyütt átvállalta, s hosszabb-rövidebb ideig biztosította az iparostanoncok rajzoktatását is (pl. Győrött¹²¹, vagy Kecskeméten¹²²),

¹¹⁸ Közlöny 1848. jún. 11. 17-19.

¹¹⁹ Ugyanott

¹²⁰ Kőte Sándor - Ravasz János (szerk.) 1979. 11-23., [Szabóky Adolf] 1850. 23-27. A "tanrendszerterv" négy osztályos ("polgári tanodának" is nevezett) al-, és 3 osztályos főreáliskolákat hozott létre. Feladatuk: "elkészíteni az ifjakat a' magasabb kézműi intézetekbe, vagy pedig a' kézimesterségeket illető középszerű műveltséggel az életnek által adni." "Az elemi altanoda elkészíti a' tanoncot az elemi feltanodára, 's relatív bevezetett kézműtani műveltséget ad a tanulóknak, a' tantárgyakat népszerű alakban terjeszti elő és mint teljes elemi altanoda négy osztályt foglal magába, három elméletit és egy gyakorlatit. Az elméleti harmadik osztályból történik az áttétel az elemi feltanodába."

"Az elemi altanodában a' tantárgyak következők: vallástan, anyai nyelv, egy másik élő nyelv, földleírás és történelem, mennyiségtan, (a' negyedik, vagy gyakorlati osztályban: a' gyakorlati számtan, váltótan 's a' t.) természettörténet és természettan (a' gyakorlati osztályban a' kézműtan és különféle kereskedelmi cikkek ismertetése) rajzolás és szépírás." "Az elemi feltanodában 'a' szokásos elemi tantárgyakon kívül okvetlen szükségesek az olasz, franczia, és angol nyelvek; nem különben az ének és testgyakorlat, noha ezen tanok az ifjúságra nézve nem bírnak kötelező erővel." in.: [Szabóky Adolf] 1850. 24-26.

¹²¹ Győrben az 1779 óta működő rajziskola 1852 őszén beolvadt az akkor létrehozott három osztályú alreáliskolába. Lásd: Bedy Vince 1930. 22-23., Ruby Mirosláv 1894. 36-38.

¹²² Kecskeméten csak az 1856-ban fölállított alreáliskolában valósult meg a rajzoktatás, korábban ilyen jellegű képzés nem volt. 1857-ben azonban kivált a rajziskola az alreáliskolából, s noha továbbra is a három osztályos alreáliskola helységét használták az oktatás során, önálló intézménnyé vált. Lásd: Kemény János 1987/88. 168-169. és 177.

másrészt a vasárnapi iskolák tekintetében az 1854. március 31-én deklarált helytartótanácsi rendeletben rögzített tanoncoktatási szisztéma bevezetése felé mutatott¹²³.

IRODALOM

Áfra Nagy János

é.n. A magyar iparostanonc-oktatás története. Bp.

Bábitzky Ede

1967 Iparoktatás Szegeden a kötelező tanoncoktatás előtt. = Pedagógiai Szemle. 4. 345-351.

Bajkó Mátyás

1956 Adalékok Beregszászi Pál "Rajz Oskolájának" történetéhez. = Acta Universitatis Debreciensis de Ludovico Kossuth Nominatae. III/1. 191-195.

1969 Nemzeti nevelésügyünk a reformkorban. Debrecen.

Balogh István

1960 Beregszászi Pál és a debreceni "Rajziskola" 1819-1856. = Művészettörténeti Értesítő. 1. 43-50.

Bédy Vince

1930 A győri nemzeti rajziskola története. Győr.

Berenczné Saár Zsuzsa

1955 A magyar rajzkultúra egri hagyományai (Joó János egri rajztanár 1807-1874). in.: Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve. I. Eger 59-66.

Berend T. Iván – Ránki György

1976 Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Átdolgozott és bővített 2. kiadás. Bp.

1979 Gazdasági elmaradottság, kiutak és kudarcok a XIX. századi Európában. (szerk.: –) Bp.

Bíró Béla

1943 A kolozsvári normál rajzoda. = Erdélyi Helikon. 7. 391-397.

Budai János

1957 A magyar rajzoktatás 100 éve (1800-1900-ig). In.: A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve. 1957. első rész. 245-264.

Dóka Klára

1970 A pesti céhrendszer válságának kibontakozása az 1840-es években. Bp.

1972 A céhes mesterré válás feltételei Pesten az 1840-es években. = Századok. 4. 96-125.

Ember Győző

1989 Magyarország története 1686-1790. I-II. Bp.

¹²³ Lásd: Szerényi József 1897. 130-134., Vig Albert 1932. 184-185. A rendelet jelentősen módosította az 1846-os iskolakoncepciót. A határozat értelmében heti két órai tanítással három évfolyamot szerveztek, a két alsóbb évfolyamon hittan, olvasás, írás és számtan, a harmadikban számtan, rajz, fogalmazás és könyvviteltan volt az oktatott tantárgy. Ha a tanoncok a felsorolt tárgyakból kielégítő tudást szereztek, akkor a közoktatásügyi kormányzat által jóváhagyott terv alapján egyéb tárgyakat, így földrajzot, természetrajzot és természettant is lehetett tanítani számukra. A rendelettel megszigorodott a vasárnapi iskolák ellenőrzése, és azokon a helyeken is, ahol addig nem vették figyelembe az állam iskolateremtő politikáját, új vasárnapi iskolák jöttek létre.

- Eperjessy Géza*
 1967 Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686-1848.) Bp.
 1988 A szabad királyi városok kézművesipara a reformkori Magyarországon. Bp.
- Erdélyi János*
 1846 Nemzeti iparunk. Bővítve s' jegyzetekkel kisérvé kiadta Fényes Elek. 2. kiadás. Pest.
- Fényes Elek*
 1847 Magyarország leírása I. Magyarország általánosan. Pesten.
- Ferenczi Zoltán*
 1902 Kossuth Lajos kiadatlan levelei br.Wesselényi Miklóshoz. = Történelmi Tár. 161-193., 321-345.
- Fináczy Ernő*
 1899-1902 A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában 1773-1780. I-II. Bp.
- Friml Aladár (ford.)*
 1913 Az 1777-iki Ratio Educationis. Bp.
- Füzes Miklós (szerk.)*
 1987 Batthyány Kázmér és a Magyar Védegylet. Pécs.
- Gelléri Mór*
 1892 Ötven év a magyar ipar történetéből 1842-1892. Bp.
- Győri Vilmos*
 1929 A polgáriskola gondolatának kialakulás (1868-ig.) Bp.
- Háda József*
 1913 Régi írások. 1848-ban tartott egyetemes tanügyi kongresszus jegyzőkönyve és naplója. Bp.
- Heckenast Gusztáv*
 1973 Iparfejlődés a Habsburg birodalom osztrák és cseh tartományaiban a XVIII. században (1670-1790.). = Történelmi Szemle. 1-2. 188-207.
 1974 A magyarországi ipar a XVIII. században és a bécsi gazdaságpolitika. = Történelmi Szemle. 4. 502-506.
- Horváth Elza*
 1911 A Védegylet története. Bp.
- Horváth Márton (főszerk.)*
 1988 A magyar nevelés története I. Bp.
- Iványi Béla*
 1904 Az 1842. évi iparoktatási javaslat és ennek sorsa. = Magyar iparoktatás VIII. 323-333., 357-365., 391-403.
 1906/a Az iparoktatás körébe vágó intézkedések II. József alatt. = Magyar iparoktatás X. 5-9., 43-48., 74-81.
 1906/b Reformtörékvések a rajziskolai oktatás terén 1795 körül. = Magyar Iparoktatás X. 294-298., 325-329.
 1906/c Szabályrendelet az inasok rajzoktatásáról 1795-ben. = Magyar Iparoktatás X. 425-429., 454-460.
- Joó János*
 1841 Nézetek a' magyar nemzet miveltégi és technikai kifejlése tárgyában. Budán
- Kállay István*
 1987 Székesfehérvár szabad királyi város iskolaügye 1688-1848. Bp.
- Kassics Ignác*
 1835 A Magyar Ország Mester-Embereket, ezeknek Legényeit és Tanítványait, nemkülömben a' Mester-Czéheket illető Kegyelmes Királyi Rendelkezések kivonatai. Bécs.
- Kemény János*
 1987/88 A Kecskeméti Alreáltanoda (1857-1861). = Történelmi Szemle. 2. 166-187.
- Keszei Pál*
 1971 A Budapesti Műszaki Egyetem telepítéstörténete. Bp.

- Kiss Áron*
1883 A magyar népiskolai tanítás története I-II. Bp.
- Komoróczy György*
1972 A debreceni céhesipar reformkori helyzete (1820-1848). in.: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1971. Debrecen. 145-169.
- Kopasz Gábor*
1978 Buck József és a pécsi rajziskola első évtizedei. in.: Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok. Szerk: Zádor Anna, Szabolcsi Hedvig. Bp. 353-391.
- Kornis Gyula*
1927 A magyar művelődés eszményei 1777-1848. I-II. Bp.
- Kosáry Domokos*
1983 Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Második kiadás. Bp.
1987 Az európai fejlődési modell és Magyarország. in.: A történelem veszedelmei. Írások Európáról és Magyarországról. Bp. 7-19.
1942 Kossuth és a Védegylet. A magyar nacionalizmus történetéhez. Bp.
- Köte Sándor és Ravasz János (szerk.)*
1979 Dokumentumok a magyar nevelés történetéből 1849-1919. Bp.
1908 A közoktatásügy Magyarországon. Bp.
- Lajos Mária*
1917 Felbiger pedagógiája. Neveléstörténeti tanulmány. Bp.
- Lassu István*
1829 Az Austriai Birodalomnak statisztikai, geographiai és historiai leírása. Buda.
- Lugosi Döme*
1933 Illyés Ágoston, az első szegedi rajztanár. = Szegedi Friss Újság, márc. 2. 4. és márc. 3. 4.
- Lyka Károly*
1981 A táblabíró világ művészete. Magyar művészet 1800-1850. Bp.
- Mészáros István*
1965 Céhes oktatásunk a XV-XVI. században. in.: A munkára nevelés hazai történetéből. szerk.: Jausz Béla, Faludi Szilárd és Zibolen Endre. Bp. 11-57.
1981/a Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között. Bp.
1981/b Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Bp.
1984 Népoktatásunk szervezeti-tartalmi átalakulása 1777-1830. Bp.
1988 Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996-1948. (Általánosan képző középiskolák.) Bp.
1991 Magyar iskolatípusok 996-1990. A magyar neveléstörténet forrásai. VI. Bp.
- Mojzer Miklós*
1957 Architektura civilis. (Iskolás művészet a XVIII. századi építészettünkben). = Művészettörténeti Értesítő. 2-3. 103-118.
- Pálos Ede*
1907/a Révai Miklós mint rajztanító. = Rajzoktatás. 145-152.
1907/b Révai Miklós mint nagyváradi rajztanító = Rajzoktatás. 503-509.
- Palugyai Imre*
1852 Magyarország történet, földirati s állami legújabb leírása. I. Buda-Pest szabad királyi város leírása. Pest.
- Pásthly Károly*
1899 Kecskemét közoktatásügye a múltban és a jelenben. Kecskemét.
- Ravasz János (szerk.)*
1966 Dokumentumok a magyar nevelés történetéből (1100-1849). Bp.
- Reizner János*
1900 Szeged története. III. Szeged.
- Richter M. István*
1941 Az inas a céhvilágban. = Ethnographia. 218-227.

Ruby Mirosláv

1894 A győri nemzeti rajziskola története. in.: A Győri m. kir. állami főreáliskola huszonegyedik évi értesítője az 1893-94. tanévről. Kiadja Lenner Emil. Győr.

Schwartner Martin

1809 Statistik des Königreichs Ungarn I. 2. kiadás. Ofen.

Szabó János

1817 A hazabeli kisebb Oskoláknak jobb lábra állításokról. Pesten.

[Szabóky Adolf (?)]

1850 Tanrendszerterv a' gymnasiumokat és reáliskolákat illetőleg közzétéve a' bécsi cultus és oktatásministerium által tömött kivonatban fogamazá. Budán.

Szabolcsi Hedvig

1972 Magyarországi bútorművészet a 18-19. század fordulóján. (Európai kapcsolatok és stíluskérdések). Bp.

Szendy Károly

é.n. Adalékok a tanoncoktatás fejlődéséhez a Székes-fővárosban. Bp.

Szokolay István

1846 Czéhek és iparszabadság. Pesten.

Szinte Gábor

1898-1900 A rajzitanítás anyaga a régi időktől máig. Tantervek, utasítások. = A Magyar Rajztanárok Értesítője 1-3. 709. és 32-37.

Szterényi József

1897 Az iparoktatás Magyarországon. Bp.

Szűcs Jenő – Hanák Péter

1986 Európa régiói a történelemben. Bp.

Thirring Gusztáv

1898 Városaink népesedési viszonyai 1777-ban. Klny. a Földrajzi Közlemények XXVI. kötetéből. Bp.

Tóth Lajos

1980 Tessedik Sámuel pedagógiai reformtevékenysége. Bp.

Verbényi László

1940 A soproni rajziskola története 1778-1909. Bp.

Veszélka László

1938 A rajziskola és a kereskedelmi szaknevelés a XVIII. század végén. = Nevelésügyi Szemle. 118-123.

Vig Albert

1932 Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben, különösen 1867 óta. Bp.

Vincze Frigyes

1937 Szakoktatásunk múltja és jelene. A mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi szakoktatás fejlődése 1750-től napjainkig. Bp.

Wályi K. András

1788 A norma és a levélíró. Kassa

Zelizy Dániel

1892 Debreczen sz. királyi város egyetemes leírása. Debreczen.

Zelovich Kornél

1922 A M. Kir. József Műegyetem és a hazai technikai felső oktatás története. Bp.

DIE ERSTE PHASE DER ENTSTEHUNG EINER ORGANISIERTEN GRUND- LEHRLINGSAUSBILDUNG IN UNGARN (1778 - 1849)

Attila Marosvári

Der Anlauf des ungarischen staatlichen dwerblichen Unterrichts steht im Zusammenhang mit der merkantilen Wirtschaftspolitik des Wiener Hofes, sowie mit den Bestrebungen der Modernisation des aufklärenden Absolutismuses.

Das 1778 ins Leben gerufene staatliche gewerliche Unterrichtssystem, bestmitte zwei gesonderte Einrichtungen für den gewerblichen Unterricht. Auf der einen Seite wurde das Netz der Sonntagszeichenschulen geschaffen. Diese Schulen entstanden meist in den größeren Städten, und ab 1783 mit obligatorischem Charakter, als unwiderrufliche Bedingung der Freisprechung der Lehrburschen wunden hier die ergänzenden Zeichen- und Geometriekenntnisse vermittelt, die fachliche- und Meisterausbildung blieb auch weiterhin in den Händen der Zünfte. Auf der andren Seite wurden neben den obligatorischen Einrichtungen der Volksschulen die Sonntagsschulen geschaffen, für die unter 20 Jahren, die die Volsschule nicht beendet hatten oder schon verlassen hatten als Lehrjungen und Lehrburschen, bekamen hier eine theoretische Bildung im Lesen, Schreiben und Rechnen über die Grundbildung hinaus. Dieses Zweiersystem bildete über Jahrzehnte den Rahman für die Lehrburschenausbildung, und an diesem sehr geschlossenen und unflexiblem Bildungssystem wurde auch durch die Reformen des Parlaments über das Unterrichtswesen 1832/36 nichts geändert. Der Bildungsausschuß, geleitet von Baron Alajos Mednyanszky erhielt konsequent die Trennung des theoretischen und des Zeichenunterrichts. Das gibt eine Erklärung dazu, daß als Ergebnis der Arbeiten d am 10. Februar 1846 herausgegebene Verordnung über die Sonntagsschulen des gewerblichen Unterrichts der schon seit Jahrzehnten geregelte Budaer Volksbildungsvorschlag von 1778 war, eine 1795 von der örtlichen Verwaltung festgehaltene Konzeption in einer kaum veränderten Wiederholung.